

Területi Statisztika

Közzététel: 2021. augusztus 2.

A tanulmány címe:

Talentumföldrajzi elemzések a Kárpát-medencében

Szerző:

Mátyás Szabolcs

<https://doi.org/10.15196/TS610403>

Az alábbi feltételek érvényesek minden, a Központi Statisztikai Hivatal (a továbbiakban: KSH) Területi Statisztika c. folyóiratában (a továbbiakban: Folyóirat) megjelenő tanulmányra. Felhasználó a tanulmány, vagy annak részei felhasználásával egyidejűleg tudomásul veszi a jelen dokumentumban foglalt felhasználási feltételeket, és azokat magára nézve kötelezőnek fogadja el. Tudomásul veszi, hogy a jelen feltételek megszegéséből eredő valamennyi kárért felelősséggel tartozik.

- 1) A jogszabályi tartalom kivételével a tanulmányok a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény (Szjt.) szerint szerzői műnek minősülnek. A szerzői jog jogosultja a KSH.
- 2) A KSH földrajzi és időbeli korlátozás nélküli, nem kizárólagos, nem átadható, térítésmentes felhasználási jogot biztosít a Felhasználó részére a tanulmány vonatkozásában.
- 3) A felhasználási jog keretében a Felhasználó jogosult a tanulmány:
  - a) oktatási és kutatási célú felhasználására (nyilvánosságra hozatalára és továbbítására a 4. pontban foglalt kivétellel) a Folyóirat és a szerző(k) feltüntetésével;
  - b) tartalmáról összefoglaló készítésére az írott és az elektronikus médiában a Folyóirat és a szerző(k) feltüntetésével;
  - c) részletének idézésére – az átvevő mű jellege és célja által indokolt terjedelemben és az eredetihez híven – a forrás, valamint az ott megjelölt szerző(k) megnevezésével.
- 4) A Felhasználó nem jogosult a tanulmány továbbértékesítésére, haszonszerzési célú felhasználására. Ez a korlátozás nem érinti a tanulmány felhasználásával előállított, de az Szjt. szerint önálló szerzői műnek minősülő mű ilyen célú felhasználását.
- 5) A tanulmány átdolgozása, újra publikálása tilos.
- 6) A 3. a)–c.) pontban foglaltak alapján a Folyóiratot és a szerző(ke)t az alábbiak szerint kell feltüntetni:

„Forrás: Területi Statisztika c. folyóirat 61. évfolyam 4. számában megjelent, Mátyás Szabolcs által írt, Talentumföldrajzi elemzések a Kárpát-medencében c. tanulmány”

- 7) A Folyóiratban megjelenő tanulmányok kutatói véleményeket tükröznek, amelyek nem esnek szükségképpen egybe a KSH, vagy a szerzők által képviselt intézmények hivatalos álláspontjával.

Talentumföldrajzi elemzések a Kárpát-medencében * Talent geographic analyses in the Carpathian Basin

Mátyás, Szabolcs

Nemzeti Közszolgálati Egyetem
Rendészettudományi Kar
Nyomozáselméleti Tanszék
E-mail: mszabolcs1975@gmail.com

Kulcsszavak:
talentumföldrajz,
híres magyarok,
feltaláló,
földrajz,
Nobel-díj

Keywords:
talent geography,
famous Hungarians,
inventor,
geography,
Nobel prize

Az egyedinek tekinthető tanulmány közel 3 ezer, a tudomány, a művészet és a testkultúra területén átlag feletti teljesítménnyel rendelkező alkotó (talentum) életrajzát 25 tudományágba sorolva, 9 szempont szerint vizsgálja. Az elemzett talentumok mindegyike hozzájárult nemcsak a nemzethez, hanem a világ fejlődéséhez és jobbá tételéhez is. A tudományágak szerinti elemzések során a szerző különös figyelmet fordított a határon túli területekre, annak bemutatására, hogy a trianoni békeszerződéssel elcsatolt területek nélkül nem értelmezhető a magyar kultúra és a művészet. Ez elsősorban a születési és a halálzási helyek, az életpályaszakaszok, illetve a közép- és felsőfokú oktatási intézmények vizsgálatakor domborodik ki.

The study, which can be considered unique, based on the biographies of nearly 3,000 above-average people in science, art and physical education. The individuals analyzed were classified into 25 disciplines, and analyzed them based on nine criteria. Each of the individuals analyzed has contributed not only to the development and improvement of our nation but also to the world. During the analyses in science, I always tried to place special emphasis on the presentation of the areas beyond the borders, on the demonstration that Hungarian culture and art cannot be interpreted without the separated areas. This is particularly evident in the presentation of birth and death places, career stages, and secondary and higher education institutions.

Beküldve: 2020. október 12.

Elfogadva: 2021. február 2.

* „A térbeli elemzések aktuális kérdései, különös tekintettel a Trianoni békediktátum következményeire” című, 2020. évi Thirring Gusztáv-pályázaton 3. díjban részesült mű.

A szerző a 12. századtól kezdődően vizsgálta a Kárpát-medencében született talentumokat. A tanulmányban a talentum és a tehetség egymás szinonimái.

*„A tudományos emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma:
Ezek statisztikája az ország legérdekesebb – leginteresszansabb – része.
Nem termékeny lapány, hegyek, ásványok, égbajlat sat. teszik a közérőt,
hanem az ész, mely azokat józanon használni tudja.
Igazabb súly s erő az emberi agyvelőnél nincs.
Ennek több vagy kevesebb léte a nemzetnek több vagy kevesebb szerencséje.”*

gróf Széchenyi István¹

Bevezetés

Minden társadalom sorskérdései közé tartozik a kiművelt emberfők számának és minőségének alakulása, mely nagy hatással van egy ország jelenére és jövőjére. Az elmúlt száz két évtizedben a világban lejátszódott társadalmi-gazdasági változások még inkább a figyelem középpontjába állították a tudományos elit szerepét.

Véleményem szerint sem közösségi, sem állami szinten nem ismerjük el és nem tiszteljük eléggé az élet bármely területén kimagasló teljesítményt nyújtó honfitársainkat. Ennek következtében közülük sokan a jobb kutatási és alkotási lehetőségek reményében külföldön folytatják tovább pályafutásukat, és ezzel a befogadó nemzet szellemi potenciálját növelik.

A talentumföldrajz mint diszciplína, a földrajztudományra jellemző térszemlélettel és annak kutatási módszereivel vizsgálja a rendkívüli képességű emberek földrajzi elhelyezkedését és az ezzel összefüggő törvényszerűségeket.

Jelen kutatás közel háromezer olyan kimagasló képességű és tehetségű honfitársunk életrajzi adatait vizsgálja, akik valamely tudományág, művészet vagy a testkultúra területén kiemelkedő eredményt értek el, jelentősen hozzájárulva nemcsak hazánk, hanem a világ fejlődéséhez és jobbá tételéhez is.

Kutatásmódszertani kérdések

A kutatáshoz kiválasztottakkal kapcsolatban két alapvető kérdés vetődik fel: 1. Milyen értékmérő alapján lehet híresnek és/vagy kiemelkedő életművel rendelkezőnek tekinteni valakit? 2. Kit tekinthetünk magyarnak? Mindkettő megválaszolása számos vitára adhat okot.

A „híresség” és a „kiemelkedő életmű” meghatározása

A kutatás egyik legnehezebben megoldható feladata a vizsgált sokaság kiválasztása volt. Nincs ugyanis olyan objektív értékmérő, amivel egyértelműen meg lehet azt határozni, hogy kit is tekinthetünk tehetségesnek, híresnek, vagy kinek kiemelkedő

¹ Széchenyi István (1830): *Hitel*/Trattner és Károlyi, Pest.

az életműve. Egyrészt a megszerzett cím nem minden esetben párosul valódi érdemmel, másrészt az arra érdemesek sem mindig érdemeik szerint vannak jutalmazva.

A talentumok sokaságát a következő 3 forrás felhasználásával alakítottam ki:

1. A nemzetközi és a hazai tudományos életben is vannak olyan elismert indikátorok (tudományometriai adatok), amelyek jó kiindulási alapnak tekinthetők a vizsgált sokaság kialakításához. Ezeket a tudományos adatbázisokat vagy megszerzett tudományos elismeréseket azonban nem lehet kizárólagosan alapul venni, mivel egyrészt számos olyan kutató is van, aki nem futott be kiemelkedő tudományos karriert, kutatási eredményei azonban jelentősek. Másrészt a megszerzett címek és beosztások nem minden esetben párosulnak tényleges teljesítménnyel. Például született már olyan Nobel-díj is, amelyről később derült ki, hogy tévedett a Nobel-bizottság, mert a tudományos eredmény nem volt valós. A művészek esetében talán még nehezebb meghatározni azt, hogy ki tehetséges, ráadásul rendkívül szubjektív is. Van Gogh, a világhírű holland festő például életében mindössze egy képet adott el, azt is a testvérének. A művészek esetében a tehetség, a minőség meghatározása bonyolult kérdés és számtalan tényezőtől függ, így – többek között – az utókor értékítéletétől, a kortárs támogatóktól (vagy azok hiányától), a fennmaradó művek számától, a műtárgypiac trendjeitől stb. Az ún. nemzeti tudományok esetében világhírnév néhány kivételtől eltekintve egyáltalán nem is jöhet szóba. A magyar történelem, a társadalomföldrajz, a magyar nyelvészet, a néprajztudomány stb. képviselőinek tudományos eredményei szinte kizárólag a magyar nyelvű közösség keretein belül értelmezhetők és értékelhetők, ezért csak hazai elismerésben részesülhetnek. Kevesebb a külföldi hivatkozásuk, és külföldi tudományos szervezetekben is ritkábban tevékenykednek stb. A tudományos művek száma sem lehet objektív mérőszám egyik tudományág esetében sem, hiszen a „polccentiméter” nem feltétlenül jelent minőséget is.
2. Kutatásomhoz az összes magyar nyelvű egyetemi képzést nyújtó felsőoktatási intézményt (tanszéki vagy intézményi szinten), illetve jelentősebb kutatóintézetet azzal a kérdéssel kerestem meg, hogy kik azok a jelenlegi vagy korábbi kutatók, akik a tanszékvezető/intézetvezető véleménye szerint kimagasló életművel rendelkeznek. Kiküldött leveleim közel 70%-ára érdemi válasz érkezett, így összességében több száz olyan tudóst és kutatót vontam még be a vizsgált sokaságba, akik korábban nem szerepeltek az általam összeállított induló listán. Ez a kutatókör biztos kapaszkodót, sőt, zsinórmértéket jelentett vizsgálatom későbbi szakaszában is.
3. A sokaság egy kisebb hányadát szubjektív értékítéletem (főként szakkönyvek, folyóiratok, honlapok), illetve a szakmai lektorok és tanácsadók javaslata alapján vettem fel a kutatási adatbázisba, akiket a továbbiakban a könyvekből kiválasztott tehetségeknak nevezek.

A „világhírű” jelzővel tehát óvatosan kell bánni. Azzal, hogy valaki világraszóló találmányt alkotott, egyrészt nem biztos, hogy világhírűvé is vált. Másrészt pedig az

sem biztos, hogy valaki/valami valóban világhírű, ráadásul a világhírnév könnyen inflálódhat is.

A jelenkor, a közelmúlt kutatóiról és egyéb hírességeiről ugyancsak nem jelenthető ki, hogy „világhírűek”, hisz esetükben majd az utókor ítélkezik, akár néhány évtizeddel a haláluk után. A hírességnek is vannak fokozatai. Az átlagember is ismeri vagy „csak” az egyes szakterületek képviselői. A rocksztárokat akár több száz millióan is ismerhetik, a Nobel-díjas tudósokat pedig csak a szűk szakmájukban, néhány ezren tartják számon. A múlt tudósai esetében – egyes területek átpolitizáltsága miatt – még évtizedek múlva is nehéz megítélni a valós tudományos teljesítményt (például vezető beosztások elosztásának mechanizmusa, publikálási lehetőségek miatt stb.).

Kit tekinthetünk magyarnak?

E kérdés megválaszolásához – a teljesség igénye nélkül – vegyük a következő meghatározásokat:

„Az a magyar, aki annak vallja magát.”
(Illyés Gyula)²

„Magyar az, aki magyarnak vallja magát, és vállalja az ebből adódó kötelezettségeket – olykor jól felfogott érdekei ellenében is.”
(Csoóri Sándor)³

„Magyar az, akinek fáj Trianon.”
(Patrubány Miklós)⁴

E meghatározások nem számítanak objektív mércének, ezért a következő 5 csoportba sorolható tehetségeket tekintettem magyarnak (az egyik csoportba sem tartozókat nem szerepeltettem a vizsgált sokaságban):

1) *Magyarországi magyar* minden olyan személy, aki magyar állampolgárként született és Magyarországon él(t), vagy az a határon túli magyar, aki Magyarországra költözött.

2) *Határon túli magyar* a környező országok valamelyikében él(t), és magát a magyar kultúrához tartozónak tartja (tartotta).

3) *Magyarországra vándorolt külföldi*, akinek magyar ősai nem voltak, gyermek- vagy felnőttkorában érkezett Magyarországra, életműve azonban hazánkban teljesedett ki.

4) *Külföldön élő magyar*, aki magyarként a Kárpát-medence bármely országát elhagyva külföldön telepedett le, továbbá aki már a Kárpát-medencén kívül született, de mindkét szülője magyarnak vallja/vallotta magát.

² Illyés Gyula (1982): *Ki a magyar* Magvető Kiadó, Budapest.

³ Csoóri Sándor költő, a Magyarok Világszövetségének első elnöke ezt válaszolta a ki a magyar kérdésre.

⁴ Ezt a meghatározást sokan tévesen Illyés Gyulának vagy Karinthy Frigyesnek tulajdonítják, azonban először Patrubány Miklós, a Magyarok Világszövetségének elnöke használta 2000. május 25-én a Magyarok V. Világkongresszusán. Mások szerint a gondolat már létezett a két világháború között is, de Patrubány volt az, aki 2000-ben ismét használta, amikortól szélesebb körben is elterjedt.

5) *Magyar származású*, akinek legalább az egyik felmenője magyar volt, függetlenül attól, hogy a magyar kultúrához tartozónak vallja-e magát. Természetesen magyar származásúnak tekinthetők azok is, akiknek nagyszülei, dédszülei stb. voltak magyarok, őket azonban kizártam a vizsgálatból.

A tehetség értelmezése és földrajztudományon belüli vizsgálata

„A kérdésre, hogy mi állhat egy nép tehetségének hátterében nehez lenne pontos és tömör választ adni. Egy biztos, a tehetség, amely az ember génjeibe írt kultúrateremtő képességében gyökerezik, jó termést csak megfelelő földrajzi és történelmi körülmények között hozhat. Honfoglaló eleink genetikailag sokszínű, erős, gazdag kultúrájú népként érkeztek a Kárpát-medencébe, számos újítást hozva az akkori Európába. A magyarság nyitottsága, befogadó természete, szellemisége a későbbi évszázadok során rendre elősegítette a betelepülő népek, néptörzsek integrálódását. Lakóhelyünk különlegesen jó forgalmi helyzete nemcsak a gének szerencsés keveredését, hanem a kultúrák találkozását, s a távoli kultúrákkal való folyamatos kapcsolattartást, információcserét is lehetővé tette. Ebből következik, hogy a magyar génusz kialakulását lebetetlen volna származásra, vagy „koponyaalakra” visszavezetni, az sokkal inkább a változó életfeltételekhez való kreatív alkalmazkodásnak, a magyar nép innováció teremtő, befogadó és közvetítő képességének, s a magyar kultúra európai mércével mérhető fejlődésének köszönhető világra jöttét.”
(Tóth–Győri [2011: 117.]

A kutatásban szereplők mindannyian tehetségesek voltak valamiben. További kérdések: kit tekinthetünk tehetségesnek, mi alapján lehet egy tehetségest és egy kevésbé tehetségest megkülönböztetni egymástól?

A tehetségnek több szintjét lehet elkülöníteni: tehetség, talentum, génusz. Arra a kérdésre, hogy kit tekinthetünk génusznak, talentumnak vagy tehetségnek, az egyes tudományágak (pszichológia, neveléstudomány, orvostudomány) eltérő meghatározásokat adnak. Véleményem szerint a tehetség önmagában még nem elegendő ahhoz, hogy bárkit is például világhírűnek tekintsünk. Ahhoz, hogy valakiből talentum vagy génusz váljon, nyilvánvalóan számos tényező megléte szükséges. A veleszületett tehetség mellett szükséges a kreativitás, a motiváció, a megfelelő családi körülmények és a tanulási lehetőségek megléte is (lásd bővebben: 2x4 faktoros talentummodell, Czeizel 2000). A tehetség egy „természetadta, velünk született hajlam, képesség vmire” (Bárczi–Ország 1959–1962). Tehetséges ember viszonylag sok van, viszont ha a képességét nem fejleszti valaki, vagy tehetségének kibontakozásához nem kedvezőek a körülmények, akkor egy bizonyos szinten megreked. Például nagyon sok tehetséges labdarúgó van, azonban sokuk nem kellően motivált, nem látogatja rendszeresen az edzéseket, folyamatos sérülések hátráltatják, az edzője nem szimpatizál vele stb. A felsorolt okok miatt ők nem fognak szintet lépni, megmaradnak a „tehetség” szintjén. (A labdarúgó-bajnokság megyei másodosztályban is vannak tehetséges játékosok. Azonban ők lehet, hogy nem tettek meg mindent a tehetségük kibontakoztatása érdekében, vagy a körülményeik nem voltak olyanok, hogy akár talentumok lehessenek, vagy csak egyszerűen „ennyi volt bennük.” A környezetükből kiemelkedtek ugyan, de nem váltak talentummá vagy génusszá.)

Véleményem szerint a talentum az a tehetség, akinek a rendelkezésre álló körülmények és a személyes képességei lehetővé tették azt, hogy a tehetségét kibontakoztassa. A tehetség a tevékenységét magas színvonalon képes művelni, melyet nemzetközi szinten is elismernek.

A legmagasabb szintű tudással a géniuszok rendelkeznek, amit az értelmező szótár így határoz meg: „Rendkívüli tehetség, lángész.” Géniusból minden korban kevés van. Ezt a fogalmat azokra használják, akik bármilyen területen koruk meghatározó képviselői, akik egy-egy tudományág területén világviszonylatban is mindössze néhányan vannak. Sántha Kálmán a *Lángész és átöröklődés* című tanulmányában foglalkozott a rendkívüli tehetségű emberekkel, amelyben a géniusz (megfogalmazásában: zseni) és a talentum között a következő különbséget vélte felfedezni (idézi Szirmai 2009): „Zseni keletkezéséhez erős akarat és kitartás, valamint művészi és magas intellektuális adottság szükséges. (...) A talentum a kor gyermeke, a zseni minden időké.”

A földrajztudományon belül hol is helyezkedik el a szélesebb közvélemény előtt gyakorlatilag ismeretlen terület, a talentumföldrajz⁵ (talentogeográfia)? A földrajztudomány két nagy területre, a természet- és társadalomföldrajzra osztható; közülük az utóbbihoz sorolható. A társadalomföldrajz tovább „osztódik” kisebb területekre, így többek között a társadalmi földrajzra, melynek része a kulturális földrajz. A kulturális földrajz egyik területe pedig a tehetségföldrajz, ami két további részre bontható, a talentumföldrajzra és az alkotásföldrajzra (kreatogeográfia)⁶. A talentumföldrajz az átlag feletti szellemi, művészeti és fizikai képességgel rendelkezők földrajzi eloszlásával, azok térbeli mozgásának, elhelyezkedésének és ezek törvényszerűségeinek vizsgálatával foglalkozó tudomány.

A tudományágak szerinti vizsgálat eredményei

A fejezetben a tehetségeket születési hely, születési idő, közép- és felsőfokú oktatási intézmények, életpályaszakaszok, halálozási hely, átlagosan megélt élettartam, a nemek aránya, átlagos gyermekszám és elszenvedett sérelem szerint vizsgálom.

Születési hely

A tudósok és az életben nagy dolgokat véghez vivő emberek erőteljes személyiségek a tekintetben, hogy többnyire maguk irányítják életük történéseit. Két dologra azonban nekik sincs ráhatásuk, ez pedig a születési hely és a születési időpont, így e két tényező vizsgálata különösen érdekes kutatási témát szolgáltat. A születési hely elemzése során feltűnő, hogy vannak magasan felülreprezentált települések, ahol sok tehetséges ember született. A többségükben nagy népességszámú egyetemi és kuta-

⁵ A tudományterületet többnyire talentumföldrajznak, időnként talentumföldrajznak nevezik (Pirisi–Trócsányi 2019).

⁶ Az alkotásföldrajz „az alkotástan és a geográfia határtudománya, mely az alkotási folyamat, valamint alkotási termékek földrajzi összefüggéseit kutatja” (Gyóri 2011b: 47.).

tóközpont esetében viszonylag könnyen magyarázható a kimagasló képességű emberek nagy száma. E települések a talentumok számára többnyire nemcsak a születési helyet jelentik, hanem iskoláik és tudományos pályájuk is részben vagy egészben hozzájuk kötődik. A nagyvárosok tehát nemcsak mint születési hely, hanem mint oktatási és kulturális központok is jelentős helyet foglalnak el a települési hierarchiában. Tehetségmegtartó képességük mellett többnyire erős a tehetségvonzó képességük is. E tehetségbefogadó helyek tehetségegyenlege pozitív, vagyis többen érkeznek a településre annál, mint amennyien elhagyják azt. Vannak azonban olyan csekély lélekszámú, nagy múltú oktatási intézménnyel vagy kutatóintézettel nem rendelkező települések is, ahol több híres ember is született. Erre nehéz tudományosan megfelelő magyarázatot találni. E települések lakosságszámarányos tehetségkibocsátási mutatója magas, számos esetben jóval magasabb, mint az előbb említett központoké, azonban tehetségmegtartó képességük rendkívül alacsony.

Általánosan megállapítható, hogy többségben vannak az alacsony tehetségmegtartó erővel rendelkező tehetségkibocsátó települések, mivel a képzett munkaerő számára nem tudnak megfelelő munkaalkalmat, életkörülményeket stb. biztosítani. A kvalifikáltabb munkaerőnek pedig többnyire magasabb a mobilitása, vagyis könnyebben dönt a lakóhely és/vagy a munkahely megváltoztatásáról, így hosszabb távon e települések nem szolgálnak lakóhelyül a talentumok számára (Győri 2011a, b).

Az elmúlt mintegy fél évszázad talentumszületési helyeiről érdemes megjegyezni, hogy míg a születek korábban szinte kizárólag háznál történtek (vagyis azon a településen, ahol lakott egy család), addig a 19. század végétől már egyre inkább terjedt a kórházi szülés. Az 1950-es évek végétől a gyermekek már szinte kizárólag nagyobb városokban lévő kórházakban, illetve kisebb településeken lévő szülőotthonokban⁷ jöttek világra, ezért a születési helyek száma jelentősen csökkent. Ekkortól az intézményekhez kötődő szülés „torzítja a születési környezetről alkotott valós képet” (Győri 2011a). A vizsgált tehetségek döntő többsége azonban még az 1950-es évek vége előtt született, így esetükben viszonylag kisebb az említett torzítás.

A vizsgált sokaság döntő többsége (97,2%) Magyarországon született. A Kárpát-medencén kívül 15 születési ország fordult elő, a legtöbben Ausztriában (33%), Németországban (18,2%), az Egyesült Államokban (9,1%) és Csehországban (7,6%) láttak napvilágot (1. ábra). A Kárpát-medence 657 településén született tehetség, azaz az 1910. évi hazai települések 5,3%-án.⁸

⁷ A szülőotthonokat javarészt az 1950-es években hozták létre, s néhány évtizeden keresztül (többnyire a rendszerváltozás időszakáig) a kisebb városokban és a nagyközségekben működtek.

⁸ 1910-ben 12 452 település volt hazánkban (Kollega Tarsoly1996–2000).

1. ábra

A vizsgált talentumok Kárpát-medencén kívüli születési helyei
 Places of birth of talents outside the Carpathian Basin (persons/country)
 (based on the author's calculation)

Megjegyzés: kiemelt országok: Ausztria (22), Németország (12), Egyesült Államok (6), Csehország (5), Svájc (3), Lengyelország (3), Olaszország (3), Franciaország (3), Szerbia (2), Izrael (2), Románia (1), Egyiptom (1), Oroszország (1), Brazília (1), Svédország (1).

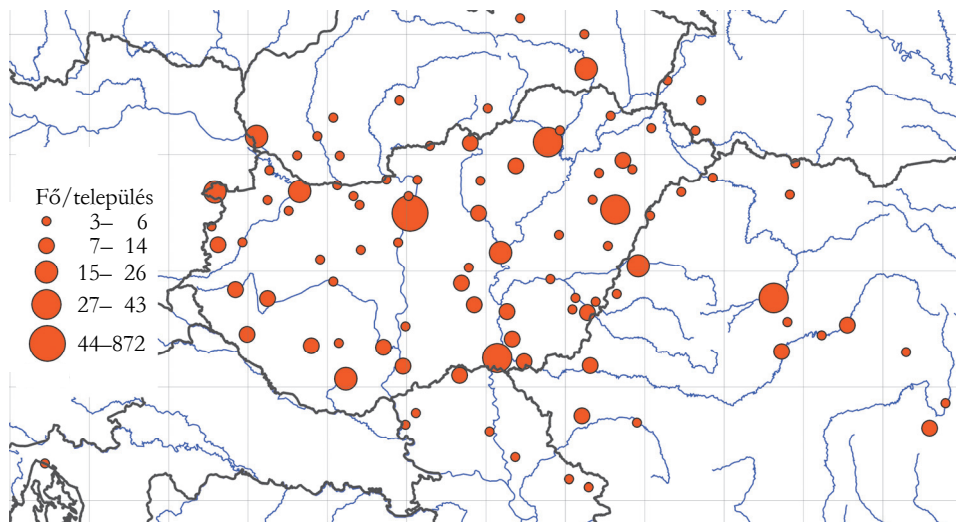
Az 1–8. ábrákat a szerző saját számításai alapján Pődör Andrea szerkesztette.

A vizsgált talentumok közül legtöbben (872 fő) a fővárosban születtek, ami Budapest évszázadok óta kiemelkedő kulturális, gazdasági, oktatási stb. szerepkörével magyarázható. Ugyanezzel indokolható a következő regionális központok átlagon felüli talentumszáma is: Debrecen (43), Kolozsvár (33), Szeged és Miskolc (32), Pozsony (26), Győr (24), Nagyvárad és Pécs (23), illetve Sopron (20) átlagon felüli abszolút értéke. Miskolc és Pécs esetében főként a századfordulótól kezdve emelkedett dinamikus a talentumszületés. Mindkét település esetében a felsőoktatási intézményeknek a városba települése alapozta meg a növekvő születésszámot (Pécs esetében a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetemnek a városba költözése, Miskolc esetében pedig a Nehézipari Műszaki Egyetem megalapítása). A második világháborút követően Kolozsvár, Pozsony és Nagyvárad esetében a kimagasló képességűek születésszáma jelentősen visszaesett. Ennek oka nyilvánvalóan nem a tehetségek hiányában, hanem többek között a magyar nyelvű lakosok számának csökkenésében, az érvényesülési lehetőségek romlásában és a magyar nyelvű oktatás tudatos elsvasztásában keresendő (2. ábra).⁹

⁹ A trianoni határokon túlra került nagyvárosaink jelentősen veszítettek a népességükből. E népességvesztést érdemes összevetni a határ menti térségek veszteségeivel, illetve asszimilációs adataival. (Erről bővebben lásd: Péntes 2020, Demeter 2020, Szilágyi–Elekes, Kókai 2020, Bereznay 2020, Péti et al. 2020, Karácsonyi–Kincses 2020.)

2. ábra

Legalább 3 talentum születési települése a Kárpát-medencében
 Carpathian Basin settlements serving as the places of birth for at least three people
 (persons/settlement)

A lélekszám mellett a fajlagos mutatók számos, összehasonlító többletinformációval szolgálnak. A születési helyek esetében százezer főre számítottam a talentumgyakoriságot, a magyarországi települések esetében a jelenlegi népességszámhoz viszonyítottam, a határon túli települések esetében pedig a legutóbbi magyar népszámlálás vagy népességbecslés eredményeihez. Nyilvánvalóan ezek több évtizedes adatok, azonban a magyar népesség száma ezt követően nem növekedett jelentős mértékben (sőt, sok helyen csökkent is), továbbá az ott születettek döntő többsége 1945 előtt látott napvilágot, így e települések esetében nem volt indokolt a mesterségesen, nem őshonos, betelepített népességgel megnövelt lakosságszámmal számolni.

Azon települések esetében számítottam fajlagos mutatót, ahol legalább 3 talentum született (97 ilyen települést találtam /ebből 40 határon túlit). A gyakorisági mutató alapján a legtöbben a délvidéki Ürményházán¹⁰ (249,1), az erdélyi Tordán (143,4), Radnóton (142,2), Nagyenyeden (127), Érsemjénben (113,0) és Kapnikbányán (85,3) születtek. A határon túli adatokat – mint korábban említettem – nem a jelenlegi lakosságszámhoz viszonyítottam, amivel számos település esetében valamelyest kedvezőbb mutatót kaptam. Magyarország jelenlegi területén kiemelkedő gyakorisági mutatók a következő településeket jellemezték: Tét (73,2)¹¹, Szikszó (56,8), Budapest (49,8), Makó (48,9), Csorna (48,6), Balassagyarmat (40,3), Ercsi (37,2), Szentés (36,9), Keszthely (34,6), Kiskunfélegyháza (34,1). A hazai települések közül elsősor-

¹⁰ A településen a 3+2 zenekar tagjai születtek.

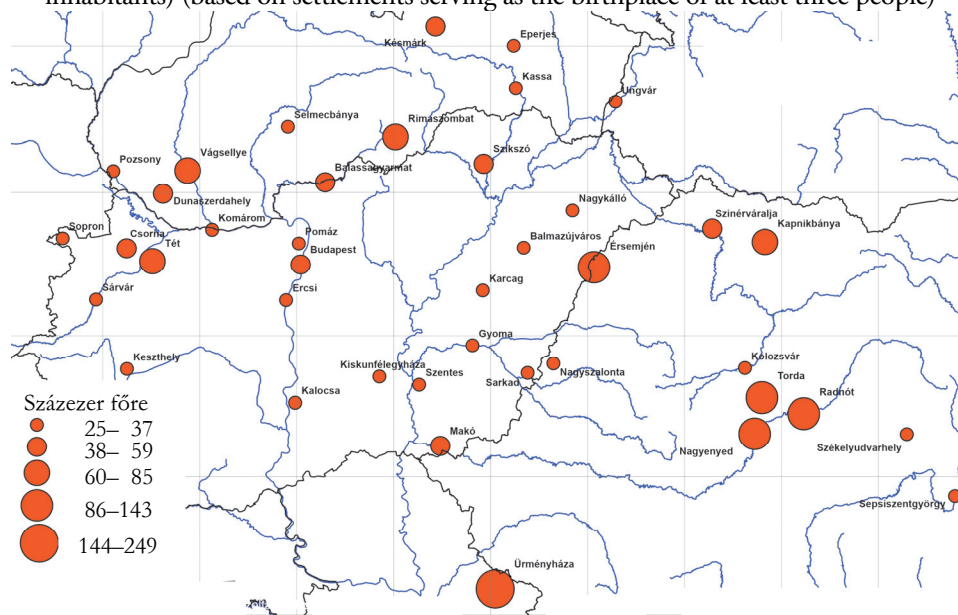
¹¹ A településen született Kisfaludy Károly, Kukorelli István és Winkler Dezső.

ban a kisvárosok és a kisméretű középvárosok mutattak átlag feletti talentumgyakoriságot. Nagyvárosaink közül egyedül Budapest mutatója emelkedett ki (3. ábra).

3. ábra

A legnagyobb talentumszületési gyakoriságot mutató 40 Kárpát-medencei település (százezer főre számítva, legalább 3 fő születési helye alapján)

40 settlements in the Carpathian Basin with the highest birth rate (per 100,000 inhabitants) (based on settlements serving as the birthplace of at least three people)

A születési helyek között nagyok a különbségek a tekintetben, hogy az egyes tudományágak képviselőinek hány százaléka született a fővárosban, illetve a külhoni területeken. A főváros részesedése legmagasabb a pszichológia és a sport (56,3%), a könnyűzene (54%), az informatika (51%) és a közgazdaságtan (62,1%) képviselői esetében. A sporttal kapcsolatban érdemes megemlíteni azt, hogy nyilvánvalóan nem arról van szó, hogy a fővárosi fiatalok ügyesebbek lennének a sport területén, hanem arról, hogy nekik több lehetőségük volt sportolni és olyan sportágakat kipróbálni, amelyek a leginkább illettek az adottságaikhoz, illetve a későbbi továbblépés is jobban biztosítva volt számukra (edzők, sportegyesültek, versenyzési lehetőség stb.). A zenei tehetség kibontakozásához is ideálisabbak a feltételek Budapesten (zeneiskolák nagy száma, fellépési lehetőség, hasonló érdeklődésű fiatalokkal való találkozás stb.).

A főváros a legkisebb részesedést érte el a hittudomány (8,8%), a neveléstudomány (11%) és az agrártudomány (11,2%) talentumai esetében. A hittudomány arányában közrejátszott az is, hogy a fővárosban az országos átlagnál mindig is magasabb volt a vallásukat nem gyakorlók és az ateisták aránya. A hittudomány tehetségei körében pedig viszonylag magas a családi mintát követők aránya (a római katoliku-

sokat kivéve), s döntő többségben a szolgálati helyek nem a fővárosban, hanem vidéken voltak, így a születendő gyermek is valamelyik vidéki településen látott napvilágot.

A külhonban született talentumok részaránya a hittudósok (70,5%), a néprajztudósok (53,6%), a filozófusok (47,1%), valamint az írók és költők (41,3%) esetében volt a legmagasabb. A hittudósok esetében a kiugró értékek részben az említett okokkal is magyarázhatók. A néprajztudósok esetében pedig a múlt értékeinek felismerése és a jövő generációnak történő összegyűjtése talán akkor érinti meg leginkább az embert, ha olyan közegben él, ahol még eleven élnek a népszokások, a hagyományokat pedig nem őrzik, hanem benne élnek. A néprajztudósok többsége is olyan határon túli településről származik, amely szinte „felkínálta” a lehetőséget arra, hogy összegyűjtsék és megmentse az utókor számára ezeket az értékeket. Az írók és költők esetében is a felkínált téma vezetett átlag fölötti eredményekhez. Móricz Zsigmond szerint: „*Szépén megírni csak azt lebet, ami fáj.*” A kisebbségi lét, az elnyomás rengeteg embert készített arra, hogy tollat fogjon és kiírja magából a fájdalmát. Magasnak tekinthető azoknak az íróknak és költőknek az aránya, akik határon túli magyarként a kisebbségi lét fájdalmáról és a magyarság sorskérdéseiről írtak.

Átlag alatti a külhonban született tehetségek aránya a sport (7,3%), a közgazdaságtan (10%) és a könnyűzene (10,7%) területén. Az elcsatolt területeken gyakorlatilag nem volt lehetőség arra, hogy valaki az anyanyelvén fusson be sikeres könnyűzenei pályát. A sport területén ugyan számos határon túli magyar ért el sikereket, azonban mind a múltban, mind jelenleg egyenlőtlen a küzdelem az őshonos kisebbség és az államalkotó nemzet tagjai között.¹²

Születési idő

A talentumok születési időpontjait vizsgálva azonnal szembeűnő, hogy vannak felülreprezentált időszakok, amikor a korábbihoz képest több híresség látott napvilágot. Ennek a pontos oka a legtöbb esetben nem állapítható meg, inkább csak találgathatunk arról, hogy minek a következménye lehet a nagyszámú híresség szinte azonos idejű, koncentrált és sokszor egy helyre (településre) történő születése.¹³

A nyugodt időszakok nem ösztönzik az emberek többségét kreatív gondolkodásra, csupán beilleszkednek, és a bevált mintákat utánozzák. A kissé zűrzavaros, olykor

¹² *Az arany nemzet* című dokumentumfilmben szerepel olyan erdélyi sportoló, aki a Los Angeles-i olimpiára éremesélyesként utazott volna. A repülőgépre történő felszállás előtt – indoklás nélkül – közölték vele, hogy nem ő, hanem román nemzetiségű sportoló utazik az olimpiára. Ilyen esetekkel is magyarázható az elcsatolt területeken a sikeres magyar sportolók alacsony aránya (Mátyás Szabolcs [2009]: *Az arany nemzet* Dokumentumfilm Szerzői kiadás, Debrecen).

¹³ Ilyen valószínűtlenül nagy talentumkoncentráció jellemezte az ókori Athén egyes időszakait (amikor harcban állt a Perzsa Birodalommal), a reneszánsz Firenzét (amikor harcban állt a Pápai Állammal), de a magyar fővárost, Budapestet is, a kiegyezést követő néhány évtizedben. Kisebb mértékben ugyan, de előfordult számos hazai településen is, hogy egyes tudományágak képviselői egymáshoz közeli időpontban láttak napvilágot.

háborús időszakok azok, amikor a kreatív emberek elemükben érezhetik magukat, és a régi reflexek helyett az alkotó elme jut szerephez (Marx 1997).

A magyar tudományos élet kiválóságai a kiegyezés (1867) utáni években egyre nagyobb számban születtek, és ez a születési konjunktúra az 1930–1940-es évekig tartott. A kezdeti időpont magas születésszáma számos tényezővel magyarázható. Ez volt az az időszak, amikor Magyarország, az Osztrák–Magyar Monarchia társállamként jelentős gazdasági és kulturális fejlődésen ment keresztül. A születési boom záró időpontja viszont kevésbé húzható meg ennyire élesen. Az első világháború nyilvánvalóan jelentős törést okozott, majd a trianoni határváltozások is rányomták bélyegüket a mindennapokra (Hajdú 2020, Tomka 2020, Elekes–Szilágyi 2020). Ennek ellenére kimagasló életművel rendelkezők a következő közel két évtizedben is nagy számban láttak napvilágot. Ehhez – véleményem szerint – hozzájárult a klebelsbergi kultúrpolitika, a nemzet túlélési ösztöne és számos egyéb tényező is. A záró évtizeddel kapcsolatban megemlítendő, hogy nyilvánvalóan sok rendkívüli képességgel megáldott tudós született a későbbi évtizedekben is, azonban a tudományos életmű elismerése sokszor az utókor értékítéletén alapul. Néhány évtized múlva minden bizonnyal tolódik majd pár évtizedet a „nagy születési időszak” is, a régi tudósok közül pedig néhányan feledésbe merülhetnek.

Az elemzett talentumok kevesebb mint 1%-a a 12. és a 15–17. században látta meg a napvilágot. A tudomány fejlődésével egyre nagyobb számban születtek talentumaink. Míg arányuk a 18. században is még 4% alatti, addig a kutatásban szereplők több mint egyharmada a 19. században jött világra. Az 1. táblázatban 1801 és 2000 közötti egyes évtizedekben mutatom be a született talentumok teljes sokaságon belüli arányát.

1. táblázat

**A 19–20. században született talentumok évtizedenkénti részesedése
a vizsgált sokaságból**
Decades-long share of talents born in the 19th and 20th centuries
in the population studied

Évtized	Részesedés	Évtized	Részesedés (%)
1801–1810	0,9	1901–1910	8,5
1811–1820	1,8	1911–1920	7,4
1821–1830	1,9	1921–1930	12,0
1831–1840	2,0	1931–1940	9,7
1841–1850	3,1	1941–1950	11,1
1851–1860	2,9	1951–1960	5,9
1861–1870	3,5	1961–1970	2,3
1871–1880	5,4	1971–1980	2,0
1881–1890	7,9	1981–1990	0,9
1891–1900	8,4	1991–2000	0,1

Az ország fejlődésében mérföldkőnek tekintett 1867-es esztendő kis fáziskéséssel követte az ipar, a mezőgazdaság és a tudományos élet fejlődése is, ami egyértelműen megmutatkozik a születések számában is. Míg az 1870-es évtizedben született a vizsgált sokaság 5,2, addig 1881 és 1950 között a 7,4–12,0%-a. Utóbbi időszakban született vizsgált hírességeink 62,5%-a. Ezen belül a leginkább felülreprezentált a 1921 és 1950 közötti időszak volt.

1950-től kezdődően jelentősen és folyamatosan csökken jeles személyiségeink születési száma, ami nyilvánvalóan nem feltétlenül a tehetség csökkenésével függhet össze, hanem a korábban is említett tényezőkkel (például a tudományos életmű megítéléshez szükséges idő hiánya). A vizsgált sokaságban szereplő legfiatalabb talentum (Liu Shaoang) 1998-ban született.

Közép- és felsőfokú oktatási intézmények

Az oktatási rendszerből a közép- és a felsőfokú oktatást elemeztem, ugyanis az alapfokú képzés települései a talentumok esetében hiányosan voltak csak elérhetők.

A középiskolában elsősorban általános műveltséget szereznek a diákok, illetve felkészítik őket a későbbi tanulmányokra. A négy év során a gyermekek arról is tájékozódnak, hogy az iskola elvégzését követően merre indulhatnak tovább. Általánosságban megállapítható, hogy ekkor még a közösség szerepe nagyobb, mint az egyéné. Természetesen szükségesek a jó tanárok, az igazi tanáregyenísegek, azonban szerepük ekkor még kisebb, mint a későbbi tanulmányok során. Ennek ellenére azonban egyes természettudományok esetén megfigyelhető, hogy a középiskola szerepe meghatározó, s az egyetemi hallgatók többsége a speciális képzést nyújtó, tagozatos középiskolából került ki, vagyis bizonyos tudományágak (például matematika, kémia, fizika) esetén a középiskola szerepe jóval nagyobb az általános műveltség átadásánál.

A középiskoláknak helyet adó települések tehetségháztartása többnyire negatív, mivel a tanulni vágyó fiatalok elvándorolnak onnan. A negatív mutató ellenére a tehetséggyakorisági mutató viszont számos település esetében kiugró. A tehetségvonzó képessége azonban ezeknek a településeknek általában a középiskolás korosztályra terjed ki.¹⁴

A magyar talentumok nagy számának vizsgálata a hajdani középiskolák világába vezet bennünket, hiszen színvonalas középiskolai hálózat nélkül nem lehetséges eredményes felsőoktatás sem. Számos forrás a talentumok nagy számát részben a kiegyezést követően létrehozott magyar iskolarendszerrel magyarázza. Az évszázadokkal korábbi színvonalas középiskolák (például Debrecen, Pápa, Sárospatak) azonban csak egy szűk réteg számára biztosítottak tanulási lehetőséget. A 19. században Eötvös Józsefnek és Kármán Mórnak nagy szerepe volt abban, hogy európai

¹⁴ E probléma megmutatkozik a foglalkoztatottság területi különbségeiben is. (Erről lásd bővebben: Alpek et al. 2018, Kóti 2018, Alpek–Tésits 2019.)

színvonalú alap- és középfokú iskolák sora alakult Magyarországon. Beck Mihály akadémikus véleménye szerint (2001) mintegy száz rendkívül magas színvonalú gimnázium működött az akkori Magyarországon, melyek sok esetben például a Farsori Evangélikus Gimnáziummal is felvették a versenyt. A középiskolák színvonalát emelte, hogy a középiskolai oktatásnak igen nagy presztízse volt, így számos jó felkészültségű tudóstanárral is „csupán” középiskolákban taníthatott éveken, évtizedeken keresztül, jelentős tudományos munkát végezve a középiskolai tanári állás mellett. 1841-ben megalapították a Magyar Természettudományi Társulatot, amely szintén nagy szerepet játszott a tudomány népszerűsítésében, illetve abban, hogy megfelelő háttérrel biztosítson a természettudományos tárgyak oktatásához (a társulat folyóirata volt az 1896-ban alapított és jelentős ismeretterjesztő tevékenységet folytató Természettudományi Közlöny).

A középiskolák szerepe jelentősen átértékelődött az elmúlt néhány évtized alatt. Míg a második világháborút megelőzően az érettségi megszerzésével a társadalom felsőbb rétegeibe lehetett kerülni, addig mostanra ez gyakorlatilag teljesen általánossá vált, s egyfajta elvárás lett a fiatalokkal szemben, hogy „legalább” érettségijük legyen.¹⁵ A középiskola elvégzése tömegessé vált, s ezzel elit jellege megszűnt. A tudás ezáltal jelentősen inflálódott, s nemcsak hazánkban, hanem a világ legtöbb országában a középiskolai végzettség elveszítette korábbi jelentőségét (Tóth-Trócsányi 1997).

A középiskolák esetében is jelentős eltérések figyelhetők meg az egyes tudományágak között. Néhány százalék ugyan, de más területekkel összevetve magasabb a középiskolai végzettséggel nem rendelkezők aránya a film- és színházművészet, a könnyűzene és a festészet területén alkotóknál. Kimagasló a fővárosi középiskolát végzettek aránya az informatika (72%), a közgazdaságtan (65,5%), a pszichológia (62,5%), a könnyűzene (62,4%), a komolyzene (52%), a fizika (48,9%) és a filmművészet (48,7%) terén alkotók körében. Különösen a zene és a fizika területén kiemelkedő a speciális képzést nyújtó, tagozatos középiskolák aránya, melyek a legnagyobb számban a fővárosban állnak rendelkezésre.

A legalacsonyabb fővárosi arányokkal a hittudomány (8,8%), az agrár- és élelmiszer-tudomány (13,3%), a földrajz (15%) és a néprajztudomány (15,9%) területén tevékenykedőknél találkozhatunk. Az agrár- és élelmiszer-tudomány esetében nyilvánvalóan főként a vidéki fiatalok azok, akik a tudományág iránt érdeklődnek, a főváros pedig kevés szakirányú képzési lehetőséget tud csak kínálni. A néprajztudomány esetében a határon túli területek magasán felülreprezentáltak, ami jelentősen csökkenti a fővárosi arányokat.

A középiskolai tanulmányok során alacsony a külföldön tanult diákok aránya. A szociológia (5,7%), a színház- és filmművészet (5,6%), illetve az agrár- és élelmiszer-tudomány (5,1%) képviselői esetében arányuk átlag feletti. A szociológia esetében a

¹⁵ Éves szinten mintegy 70 ezren tesznek érettségi vizsgát.

kis elemszám miatt már két külföldön tanuló diák is kiugró arányú, így ezek az arányok csak korlátozottan hasonlíthatók össze. Az agrár- és élelmiszer-tudomány kiugró arányához nagyban hozzájárultak azok a külföldi származású talentumok is, akik felnőttként jöttek hazánkba.¹⁶ A színház- és filmművészet átlag feletti aránya jórészt a már külföldön (szinte kizárólag az Egyesült Államokban) született vagy gyermekként kivándorolt talentumokhoz köthető.

Míg határon túli középiskolába legnagyobb arányban az írók és költők (43,1%), a néprajztudósok (53,7%) és a hittudósok (58%) jártak, addig legalacsonyabb arányban a pszichológusok (3,1%), a politikusok, a katonák és az államférfiak (3,8%), illetve a könnyűzenészek (5,4%).

A középiskolákkal szemben a felsőoktatás már szinte csak kizárólag szakismerteket közvetít. Ebben az életszakaszban jóval nagyobb szerepe van a tanáregyéniségeknek, akik felfedezik a tehetséges hallgatókat, kutatási témát és kutatási lehetőséget biztosítanak számukra, s elindítják őket a tudományos pályán. A középfokú oktatási intézmények eloszlása – főként a születési helyhez igazodva – viszonylag egyenletes, a felsőfokú képzés jelentősen koncentrált, csupán néhány nagyobb városra korlátozódik, a tehetségtér ezen a településtípuson öblösödik ki.

A felsőfokú oktatás területén is megfigyelhető a tudás inflálódása. Míg a második világháborút megelőzően elitképzés folyt a hazai egyetemeken, s valódi rangja volt a diplomának, addig az 1950-es évek elején rövid idő lefogása alatt 12 ezerről 42–45 ezer főre nőtt a felsőoktatásban részt vevő hallgatók száma. A rendszer támogatottjai számos esetben felvételizsga vagy érettségi nélkül kerültek be az egyetemekre és a főiskolákra, ami nyilvánvalóan a végzett hallgatók átlagos tudásszintjének csökkenésében is megmutatkozott (Tóth–Trócsányi 1997).

A felsőfokú végzettség esetében jelentősek az eltérések az egyes tudományágak között. A diploma nélküliek aránya legnagyobb a politikusok, katonák és államférfiak (45%), a film- és színházművészek (38,5%), a könnyűzenészek (27%), az írók és költők (25,6%), illetve a mérnökök és konstruktőrök (21,3%) körében. Az íróknál és költőknél, a film- és színházművészeknél, továbbá a könnyűzenészeknél a diploma nélküliek magas arányában jelentősen közrejátszott az a tény is, hogy sokan nem fejezték be a felsőfokú tanulmányaikat.

A fővárosi felsőoktatási intézmények aránya legmagasabb a film- és színházművészet (90%), a közgazdaság-tudomány (75,9%), az irodalom és nyelvészet (75,6%), a fizika (73,8%), a jogtudomány (73,2%), a komolyzene (71%) és a pszichológia (78%) tudományágakban. Átlag alatti arányok jellemzik a politikusok, katonák és államférfiakat (11%), a hittudomány (22,8%), illetve az agrár- és élelmiszer-tudomány (28,6%) területét.

Az egyes tudományágak képviselői között jelentősek a mobilitási különbségek is. A legnagyobb külföldi mobilitási hajlandóság a közgazdászoknál (48,3%), a hittudó-

¹⁶ Érdemes összevetni a külföldiek múltbeli és jelenlegi hazai elhelyezkedésének területi jellegzetességeit (lásd Kincses 2019, Kincses–Tóth 2019, Kincses–Tóth 2020).

soknál (45,6%) és a neveléstudósoknál figyelhető meg (41%), ők azok, akik egyetemi éveik alatt legnagyobb arányban folytattak külföldi tanulmányokat (kizárólag külföldön vagy a hazai tanulmányaikkal párhuzamosan).

A határon túli felsőoktatási intézmények tudományágak szerinti arányában ugyancsak jelentősek az eltérések. Legmagasabbak az arányok a néprajztudósok (30,4%) és a hittudósok (26,3%) esetében, hiszen körükben a külhoni középiskolák aránya is átlagon felüli volt.

Életpályaszakaszok

Az életpálya szakaszainak vizsgálatánál azt a települést vagy országot vettem figyelembe, ahol a vizsgált tehetség a felső- vagy középfokú tanulmányainak befejezését követően legalább fél évet eltöltött.¹⁷ Ez az az időszak, amikor egy fiatal anyagilag függetlenedik, a családi kötıtségek és elvárások már csak minimálisan érvényesülnek, így ettől kezdve szabadon választja meg mindenki a lakóhelyét. A kutatók többsége a végzés utáni időszakban még a végzés helyén marad (elsősorban a tudományos fokozat megszerzése érdekében), kisebb részük megy csak más városba, esetleg külföldre (ugyancsak a tudományos fokozat megszerzése céljából). A jövőbeli befogadó települések tehetségvonzó hatása tehát a kutatók esetében a doktori képzést követően erősödik fel.

A tudományágak képviselői között eltérő a mobilitási hajlandóság. Egyes tudományágak esetében nagyarányú az egy vagy két településhez kötődő kutatói életpálya, mások viszont 6–8 helyhez is köthetők. A mobilitást számos tényező befolyásolja. Egyrészt a tudomány jellege, azaz mennyire tekinthető nemzeti vagy nemzetközi tudománynak. A nemzeti tudományok (például magyar irodalom és történelem, néprajz, jogtudomány) esetén kevésbé fontos a nemzetközi aktivitás, más területeken viszont nélkülözhetetlen az élő nemzetközi kapcsolat, a közös laboratóriumi kutatásokban való részvétel, ezért például a fizika, a kémia és az orvostudomány esetében jóval több életpályaszakasz különíthető el. A mobilitást jelentősen befolyásolja továbbá a politikai berendezkedés is. A második világháborút megelőzően egyaránt nagy volt a természet- és társadalomtudósok mobilitása, ami 1945 után néhány évtizedig jelentősen csökkent, a rendszerváltozást követően viszont ismét megélnékült.

Az életpályaszakaszok vizsgálata során a települések koncentrálódása is megfigyelhető. Erősen behatárolhatók ugyanis azok a települések, ahol az egyes tudományágak képviselői megfordulhatnak. A koncentrálódás e településeken megnöveli a tehetségűrűséget, s relatív tehetségbősséget eredményez. Ezeknek a településeknek a tehetségvonzó képessége rendkívül erős, s többnyire a tehetségmegtartó képességük is, így a tehetségháztartásuk több évtized adatai alapján is pozitív. Ezek a telepü-

¹⁷ Egyes tudományágak esetében ez az időszak 3 hónapra csökkent.

lések az esetek többségében egybeesnek a (következő alfejezetben vizsgált) halálórási hellyel is.

Az életpályaszakaszok elemzésében kirajzolódnak azok a hazai és külföldi erőcentrumok, amelyek vonzzák a tudósokat. A közöttük lévő sok átfedés ellenére is az egyes területek jelentősen különböznek egymástól. Az életpályaszakaszok vizsgálatával az is kimutatható, hogy milyen vonzástényezők miatt részesítettek előnyben egy-egy települést. Az időben előrehaladva egyre nagyobb a kiemelkedő kutatóközpontokba irányuló nemzetközi mobilitás. Megfigyelhető továbbá, hogy egyre kevesebb azok száma, akik „magányos farkasként”, egy életpályahelyszínen is képesek világraszóló eredményt elérni (szemben például a második világháború előtti konstruktőrökkel).

A főváros tehetségvonzó és -megtartó képessége évszázadok óta jelentős, egyes tudományágakban pedig nagymértékben növekedett az elmúlt évtizedekben. A főváros arányában az egyes tudományágak között nagyok a különbségek. A vizsgált talentumok több mint 75%-a kapcsolódott részben vagy egészben életpályája során a fővároshoz. A jogászok (95,5%), a pszichológusok és szociológusok (91%), a könyvnyüzénészek (90%), a komolyzenészek (89%), a filmművészek (84%), az irodalmárok és nyelvészek (81,9), a közgazdászok (79,3%), a filozófusok (82,4%), a szépírók (76,9%), a kémikusok (78%) és a biológusok (75,9%) körében pedig arányuk átlag feletti.

Magyarország esetében a főváros gyakorlatilag kihagyhatatlan, megkerülhetetlen az életpálya során, vagy ahogy a tehetségföldrajz hazai jeles képviselője, Győri Ferenc (2011a: 110.) fogalmazott: „*Budapest a szellemi és művészeti életben való érvényesülés, karrierépítés során ki nem kerülhető állomást jelentett és jelent ma is*”. Az ismertetett arányok természetesen nem azt jelentik, hogy mindannyian az életüket Budapesten élték le, azonban életpályájuk jelentős része mindenképp a fővároshoz kötődik. Többségük azonban évtizedeken keresztül életvitelszerűen élt a fővárosban. Külön kiemelendő a művészet területe, melynek mindegyik ágánál a főváros részesedése 90% körüli.

A főváros tehetségvonzó hatása a legkevésbé a politikusok, katonák és államférfiak (18,5%) és a hittudósok (40,4%) esetében mutatható ki. Előbbiek jelentős része már viszonylag fiatalon véglegesen elhagyta az országot, így nem volt lehetősége huzamosabb időt Budapesten tölteni. A hittudósok alacsony arányában közrejátszott az is, hogy körükben viszonylag magas 19. század előtt születettek aránya (amikor is a főváros még kisebb szerepet játszott a kulturális és tudományos életben), továbbá az is, hogy az egyes felekezetek központja nem a fővárosban, hanem más vidéki településen van. A lelkesi és papi szolgálati helyek pedig többnyire nem a fővárosban voltak.

A határon túli nagyvárosok korabeli jelentőségét mutatja, hogy száz év elteltével még mindig számos tudományág esetében a főváros után a határon túli települések rendelkeznek a legnagyobb tehetségbőséggel. A térbeli vizsgálat során érdemes áttekinteni, hogy a könyvekből kiválasztott tehetségek életútjának elemzése során tudó-

mányágak szerint milyen nagyobb szellemi tájak alakultak ki a Kárpát-medencében, s ebben a külföldi települések milyen sorrendben szerepelnek (zárójelben a határon túli település sorszáma): agrár- és élelmiszer-tudomány (Kolozsvár 3.), biológia (Kolozsvár 3.), filozófia (Kolozsvár 1.), fizika (Kolozsvár 1.), földrajz (Kolozsvár 3.), informatika (Kolozsvár 2.), szépirodalom (Kolozsvár 1., Nagyvárad 4.), jogtudomány (Kolozsvár 2., Pozsony 5., Nagyvárad 6.), közgazdaságtan (Nagyvárad 1.), matematika (Kolozsvár 1., Marosvásárhely 3.), mérnöki tudomány (Selmecbánya és Pozsony 1., Arad 2.), filmművészet (Kolozsvár 4.), festészet (Nagybánya 1.), néprajztudomány (Kolozsvár 1., Pozsony és Kézdivásárhely 4.), neveléstudomány (Kolozsvár 2., Kassa 3.), orvostudomány (Kolozsvár 4., Pozsony és Marosvásárhely 5.), pszichológia (Kolozsvár 4.), szociológia (Kolozsvár, Nagyvárad és Pozsony 1.), hittudomány (Kolozsvár 1., Nagyvárad 5., Gyulafehérvár, Kassa és Munkács 6.), történelem (Kolozsvár 3.).

A mobilitási hajlandóságot mutatja az egyes tudományágak esetében számolt „egy életutas helyszínének” aránya. A vizsgált tudományágak között meglepően nagyok a különbségek. A politikusok, katonák és államférfiak, illetve a filozófusok között nem találtunk olyan tehetséget, aki legalább fél évet ne töltött volna máshol, mint az állandó lakóhelye. Előbbiek élete meglehetősen mozgalmas volt, utóbbiak nagy részét olyan mértékű sérelem érte, ami ugyancsak közrejátszott abban, hogy átlagon felüli legyen a mobilitásuk, az amúgy is nagy mobilitási hajlandóságuk mellett. A legkevésbé engedtek a tudáscentrumok vonzó hatásának az informatika (38%), a filmművészet (30%), a történelem (29,5%), a néprajztudomány (29%), a szépirodalom (28,9%), az agrár- és élelmiszer-tudomány (28,6%), a fizika (27,9%) és a komolyzene (28%) képviselői. Érdekes kettősség figyelhető meg számos tudományágnál, így például az, hogy bár kiugróan magas az „egyhelyszínes” tehetségek aránya, azonban átlag feletti a külföldi utazások száma, továbbá a kizárólag külföldön alkotó tudósoké és művészeké is.

A „nem lehet senki sem próféta a saját hazájában” mondást a talentumföldrajzi kutatások cáfolják, ugyanis azt mutatják, hogy bár hazánk esetében sajnos jelentős az egyirányú tudástranszfer, a tudósok, művészek és sportolók döntő többsége azonban itthon boldogul és ér(t) el eredményeket. A tudósok kivándorlásáról és külföldi boldogulásáról Hargittai István (2019: 764.) a következőt állapította meg: „*A magyar tudomány hungarikumai a magyar mezőgazdaság hungarikumaitól abban különböznek, hogy bár mindkettő itthonról indul, a tudományos hungarikumok gyakran csak külföldön fordulnak termőre.*” Csak reménykedhetünk abban, hogy a jövőben mind kevesebb olyan magyar tudós lesz, aki külföldön fordul „termőre”, s végleg elhagyja Magyarországot.

A továbbiakban azt vizsgáljuk, hogy mekkora azoknak a tehetségeknek az aránya, akik kizárólag külföldön élték le az életüket. Kisebb részük gyermekkorban, családdal együtt hagyta el az országot. Nagyobb részük felnőttként, a diploma megszerzése után döntött a szülőföld elhagyása mellett. A külföldi helyszín tehetségvonzó ereje számos tényezőtől függ. Közülük az egyik legfontosabb a tudás konvertálhatóságá-

nak nagysága, azaz mennyire versenyképes egy itthon megszerzett tudás Magyarországon kívül? Ebből a szempontból a nemzeti tudományok nagy hátrányban vannak más tudományágakkal szemben, hiszen ez a tudás kevésbé kelendő az anyanyelvi környezetben kívül. Ezen tudományágak esetében tehát jóval alacsonyabb azoknak a száma, akiknek az életpályája kizárólag külföldi helyszínekhez kötődik (a következő tudományágak esetében nem fordult elő kizárólag külföldi életpálya: filozófia, jogtudomány, néprajz, neveléstudomány, szociológia). Arányuk legmagasabb a politikusok, katonák és államférfiak (29,6%), illetve a mecénások és üzletemberek (19,2%) körében. A tudományágak közül a külföldön jól hasznosítható tudás leginkább a matematika (14,3%), az informatika (13,5%), az orvostudomány (10%) és a fizika (8,2%) képviselőinél mutatkozik meg. A művészetek területéről pedig a filmművészet (10%) és a komolyzene (9,3%) tehetségei hagyták el legtöbben az országot.

Az egyes tudományágak képviselőinek külföldi mobilitási hajlandósága között ugyancsak jelentősek a különbségek. A legnagyobb arányban a közgazdaságtan (69%), a festészet (65%), a filozófia (61,8%) és a kémia (50%) képviselői voltak azok, akik legalább fél éven keresztül külföldön tartózkodtak.

4. ábra

A vizsgált talentumok életpályája során leggyakrabban érintett 20 ország Top 20 countries involved in careers (countries/person)

Megjegyzés: kiemelt országok: Egyesült Államok (288), Németország (253), Ausztria (203), Franciaország (133), Egyesült Királyság (132), Olaszország (66), Svájc (45), Oroszország (43), Kanada (23), Csehország (21), Svédország (21), Ausztrália (19), Törökország (19), Hollandia (19), Argentína (15), India (14), Lengyelország (12), Belgium (10), Izrael (10), Japán (10).

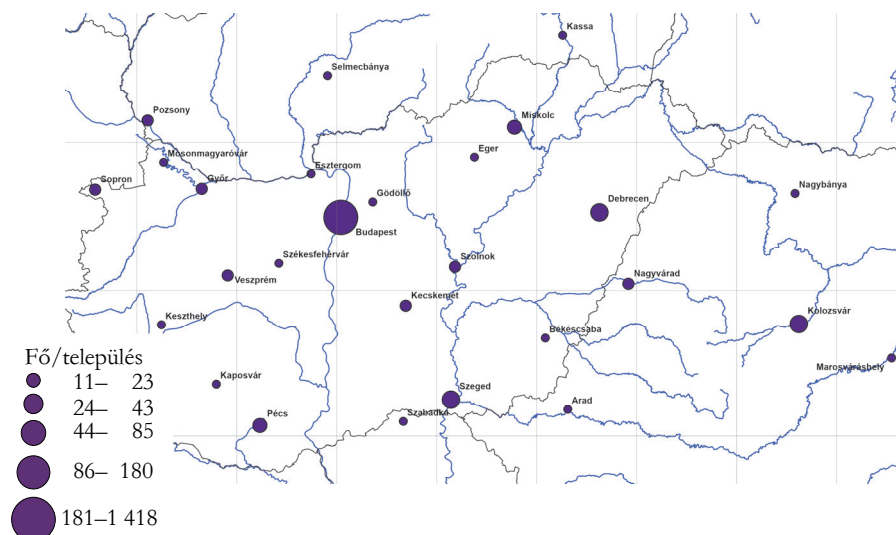
Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a magyar tudósok és feltalálók a világ minden szegletében megfordultak rövidebb-hosszabb ideig. A könyvekből kiválasztott tehetségek 78 országban jártak. A legnagyobb vonzereje az Egyesült Államoknak volt (és van napjainkban is), ahol a vizsgált tehetségek mintegy 10%-a járt. Nem sokkal

maradnak el mögötte a magyar szürkeállomány klasszikus befogadó területei: Németország (9,4%) és Ausztria (7,5%). Franciaország (4,9%) és az Egyesült Királyság (4,8%) ugyancsak jelentős vonzerőt fejtettek ki a hazai tudósokra, bár Franciaországba főként az 1945 előtti időszakban volt jelentős a tudástransfer. Említésre méltó továbbá Olaszország (2,4%), Svájc (1,7%) és Oroszország (1,6%) is. Olaszországban bár jelentős számú tudós, művész és sportoló töltött el hosszabb időt, ennek ellenére minimális a végleg ott maradók száma. Oroszországnál főként az 1945 és az 1980-as évek közötti időszakban több tudományágban is jelentős volt a magyar tudósok kiutaztatása. Csekély mértékben ugyan, de növelik az oroszországi (szovjet-unióbeli) arányokat a szovjet hadifogságba elhurcoltak (4. ábra).

A Kárpát-medencében 435 települést regisztráltam az életútvizsgálat során. A 40 esetszámot meghaladó városok esetében 3 nagyobb csoportot különítettem el. A főváros magasan kiemelkedik, az elemzett tehetségek több mint fele a tanulmányai befejeztével a fővároshoz kötődött (52,5%). A következő csoportba Debrecen (6,7%), Szeged (6,5%) és Kolozsvár sorolható (5,7%). Mindhárom város lélekszáma alapján is a legnagyobb települések közé tartozott és tartozik jelenleg is. Évszázadok óta jelentős gazdasági, kulturális és tudományos központok. Ugyancsak jelentős központok voltak a múltban és jelenleg is Pécs (3,1%), Miskolc (2,5%), Kecskemét (1,6%) és Pozsony (1,5%), azonban jelentőségük elmaradt az előbbi csoportétól, melyek évszázadokon keresztül folyamatosan tartották a települési hierarchiában betöltött országos szerepüket. Pozsony ezt 1920 után veszítette el, Miskolc esetében pedig a Nehézipari Műszaki Egyetem megalapításával vette kezdetét a tudásáramlás (5. ábra).

5. ábra

A vizsgált talentumok életpályája során leggyakrabban érintett hazai települések The largest number of cases in careers in Hungary (settlements/person)

A nagy nemzetközi tudáscentrumok természetesen nemcsak Magyarországról, hanem a világ szinte minden országából vonzzák a tudósokat. Itt gyűlnek össze egy-egy szakterület legkiválóbb képviselői. A kutatási feltételek és a kutatói munka bérezése is olyan mértékű, amely nagy vonzerőt jelent a perifériákból származó kutatók számára. A tudásáramlás önmagában nem probléma, sőt kifejezetten pozitív jelenség. A tudományos világ pedig egyre inkább nemzetközivé válik. A probléma a tudásáramlás irányában keresendő. Néhány ország az, amely egy irányban vonzza a kutatókat, így a kibocsátó országokban ezek a tehetségek hiányozni fognak, és a centrum-periféria közötti különbség egyre nagyobb lesz.

Halálozási hely

A talentumok esetében a tehetségvonzás szempontjából különösen fontos a halálozási hely ismerete. Ez mutatja meg ugyanis azt, hogy a halálozási hely településével szemben más településnek mennyire volt erős a tehetségmegtartó képessége. A halálozási helyek vizsgálatának főbb kutatási kérdései a következők voltak: az egyes tudományágak esetén mely települések koncentrálódnak a legjelentősebb, illetve mely települések tehetségháztartása negatív vagy pozitív.

A halálozás esetében – a születéshez hasonlóan – az elmúlt fél évszázadban igen magas arányú a kórházi elhalálozás, amely szintén torzítja a halálozási helyek vizsgálatát.

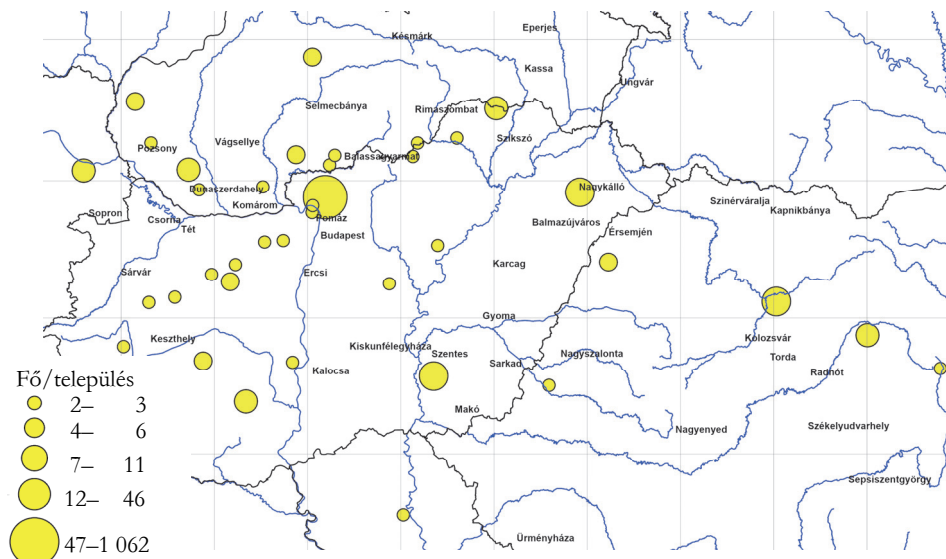
A halálozási helyek többsége egyben az életút utolsó jelentősebb állomását is jelenti, vagyis, ahol elhunyt valaki, általában azon a településen fejeződött be a kutatói karrierje is. A tudományos pálya utolsó szakasza rendszerint valamely nagyobb tudományos presztízsű kutató- vagy egyetemi központ településéhez köthető. A halálozási helyek esetében a települések erősen koncentrálódnak, bár számuk jelentősen elmarad a születési helyekétől (Győri 2011a). A halálozási helyek tekintetében a hetvenévesnél fiatalabb korban elhunyt tudományos elit tagjai között az egyetemi városok felülreprezentáltak, a hetvenévesnél idősebbek között pedig a tudományos központoknak helyet adó települések mellett a városok körül elhelyezkedő agglomerációs gyűrű kedvezőbb és egészségesebb életfeltételeket kínáló települései is megjelennek a halálozási helyek között (Nagy 2017). Az agglomerációs gyűrű települései halálozási helyként azonban hazánkban csak az 1980-as évek végétől szerepelnek, elsősorban a főváros esetében. A halálozási helyszínek vizsgálata 165 Kárpát-medencei településre és 41 országra terjedt ki. A halálozási helyszínek koncentrációját jól mutatja, hogy mindössze 13 olyan települést találtam, ahol legalább 5 tehetség hunyt el. A legfőbb tehetségbefogadó település a főváros, az elhunytak 57,1%-ával (amennyiben e mutatót kizárólag a Kárpát-medencében elhunytakra számoljuk, akkor arányuk 72%) (vö. a fővárosban született a vizsgált sokaság 36,9%-a). A tehetségbefogadás mellett azonban nyilvánvalóan jelentős a tehetségmegtartás aránya is, akik a fővárosban születtek és/vagy ott végezték a tanulmányaikat, s ezt követően nem költöztek másik városba. A főváros mellett Debrecen (2,5%), Kolozsvár (2%), Szeged (1,8%), Pécs (0,5%), Miskolc, Győr, Marosvásárhely és Sopron (egyenként 0,4%), Nagyvárad (0,32), illetve Pozsony, Esztergom és Selmechánya (egyenként

0,27%) aránya emelkedik ki a többi település halálozási mutatói közül. A felsorolt tehetségbefogadó helyek mindegyike magyar nyelvű egyetemi központ volt, többségük jelenleg is az. Kolozsvár, Pozsony, Marosvásárhely, Nagyvárad és Selmecebánya esetében főként az 1945 előtti halálozások száma jelentős, Kolozsvár és Marosvásárhely kapcsán azonban még több, a 20. század második felében elhunyt tudós is növelte a számított arányt. Mindkét település továbbra is jelentős számú magyar lakossággal rendelkezik (6. ábra).

6. ábra

A vizsgált talentumok Kárpát-medencei halálozási helyei (a legalább 2 fő halálozási helyeként szolgáló települések alapján)

Death sites of talents in the Carpathian Basin (based on settlements serving as places of death of at least two people) (persons/settlement)

Az agyelszívás (brain drain) hatása a halálozási helyek vizsgálata során rendkívül élesen megmutatkozik. A vizsgált tehetségek több mint egyötöde a Kárpát-medencén kívül hunyt el. Az egyirányú tehetségáramlás óriási veszteség minden ország, így hazánk számára is. Ezeknek a tehetségeknek a döntő többsége még a felsőfokú tanulmányait is Magyarországon végezte, s csak ezt követően távozott. Vagyis akkor, amikor már elkezdhetne volna az addig reá fordított források „vissza-fizetését”. Hírességeink 41 országban hunytak el, a legtöbben az Egyesült Államokban (7,3%), Ausztriában (2,5%)¹⁸, Németországban (1,7%), az Egyesült Királyság-

¹⁸ Győri Ferenc (2011b) szerint Bécs a halálozások száma alapján a 4. helyet foglalta el (Budapest, Kolozsvár, Debrecen, Bécs, Szeged, Pécs, Pozsony). Jelen kutatás a külföldi halálozási helyeket ország szerint adta meg. Ausztria esetében azonban az elhunytak döntő többsége valóban Bécsben hunyt el, így települési bontásban az osztrák főváros a negyedik a rangsorban. Megfigyelhető továbbá, hogy az országot elhagyók többnyire az új választott hazájuk fővárosában telepedtek le, s ott is haltak meg (London, Párizs, Bécs). Németország esetében pedig Berlinben és Münchenben, míg az Egyesült Államok esetében New Yorkban és Kaliforniában telepedtek le a legtöbben.

ban (1,6%) és Franciaországban (1,2%). A külföldi helyszínek közül kiemelkedik az Egyesült Államok, ahová jelentős volt a kivándorlás, melyet József Attila is megemlít *Hazám* című költeményében („s kitántorgott Amerikába másfél millió emberünk”)¹⁹. Az újvilágban annyian hunytak el a könyvekből kiválasztott tehetségek közül, mint Debrecenben, Kolozsvárott, Szegeden, Pozsonyban és Pécsen együttesen. Ausztria és Németország arányai ugyancsak kiugróak.²⁰ Esetükben az ország elhagyásakor mindenképp fontos tényező volt a földrajzi közelség, illetve az, hogy sokáig a német nyelv volt az első számú idegen nyelv hazánkban, így a nyelvi beilleszkedés könnyebb volt (7. ábra).²¹

7. ábra

A vizsgált talentumok Kárpát-medencén kívüli halálozási helyei (a legalább 2 fő halálozási helyeként szolgáló országok alapján)

Talent deaths outside the Carpathian Basin
(based on countries with at least 2 deaths) (persons/country)

Megjegyzés: kiemelt országok: Egyesült Államok (137), Ausztria (46), Németország (32), Egyesült Királyság (30), Franciaország (22), Olaszország (14), Ausztrália (13), Svédország (13), Argentína (9), Oroszország (9), Kanada (6), Spanyolország (6), Belgium (5), India (5), Görögország (3), Izrael (3), Csehország (2), Hollandia (2), Lengyelország (2), Mozambik (2), Svájc (2), Törökország (2).

A halálozási helyekről megállapítható, hogy minden tudományág esetében a főváros részesedése volt a legmagasabb. Budapest tehetségvonzó képességében viszont jelentősek a különbségek az egyes tudományágak között. Több mint 60%-os a főváros részesedése a következők esetében: könnyűzene (76,8%), szociológia (72%), irodalom és nyelvészet (69,7%), sport (67,3%), filmművészet (66,7%), biológia

¹⁹ József Attila (1937): *Hazám*.

²⁰ A jelentős számú kivándorlást befolyásolja a világgazdaság gazdasági erőtereinek folyamatos változása (bővebben lásd Sebestyén Szép-Tóth 2019).

²¹ A magas szintű nyelvtudás a múltban is jelentős előnyt jelentett, a kivándorlási hajlandóságot pedig nagyban befolyásolta. A nyelvtudás viszont egy terület gazdasági fejlettségét is jelentősen befolyásolja (Alhendi et al. 2021).

(65,6%), kémia (65%), jogtudomány (64%). Átlag alatti volt a főváros részesedése a politikusok, katonák és államférfiak (11%), a mecénások és üzletemberek (25%) és a hittudósok esetében (28,3%).

Egyes tudományágakban kiugró a külföldön elhunytak aránya, sőt több tudományágban meghaladja a magyarországit vagy egyenlő azzal. Közülük a politikusokat, katonákat és államférfiakat (77%), a közgazdászokat (66%), a mecénásokat és üzletembereket (60%), továbbá a komolyzenészeket (48,3%) emelem ki. Különösen a közgazdaságtan és a komolyzene meglepő, mivel a többi tudományág esetében a külföldi halálozási arányok nem voltak ilyen magasak. Mindkettőt érdemes összehasonlítani a sérelmet szenvedettek arányával, ugyanis szoros korrelációt mutatnak.

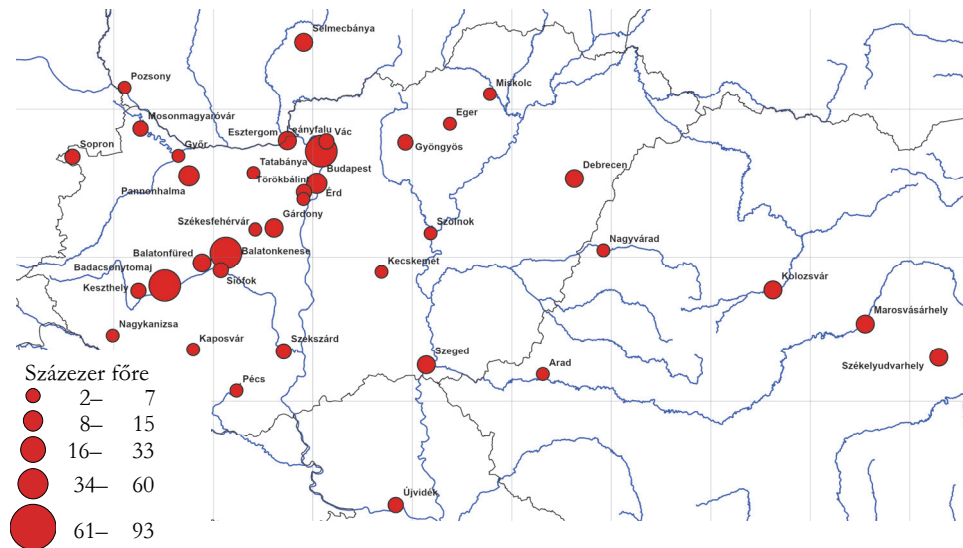
Vizsgáltam továbbá a határon túli halálozási helyek arányát. Mint azt már a korábbiakban is említettem, még 1920 előtt is a határon túli nagyvárosok csupán a tudomány alközpontjai tudtak lenni, a főváros vonzása rendkívül erős volt, s csupán Kolozsvár volt egyes időszakokban a főváros méltó ellenpólusa (például a matematika esetében). A legnagyobb aránya a határon túli halálozási helyszíneknek a hittudomány (30,2%), a néprajztudomány (22,8%), a filozófia (21,9%) és a szépirodalom (14,8%) művelői körében volt. A közgazdaságtan, az olimpiai bajnokok és a pszichológia területén viszont nem volt fordult elő külhoni halálozási hely. A Kárpát-medencei halálozási helyek egyharmada a jelenlegi országhatáron kívül található.

A születési helyekhez hasonlóan a halálozási helyek esetében is az összevethetőség érdekében fajlagos mutatót is (százezer főre jutó halálozás) számítottam. A magyarországi települések esetében szintén a jelenlegi népességszámhoz viszonyítottam, míg a határon túli települések esetében a legutóbbi magyar népszámlás vagy népességbecslés eredményeihez. Azon települések esetében számítottam gyakorisági mutatót, ahol legalább 3 tehetség hunyt el.

A százezer főre jutó halálozás alapján a legtöbben az alig kétezer fős Badacsonytomajon (93,0) (Pauler Gyula és Egry József), illetve Leányfalun (80,8) hunytak el. Utóbbi település évtizedek óta a főváros agglomerációs települései közé tartozik, s kedvelt lakóhely a művészek és a tudományos élet képviselői körében egyaránt. Lakosságszámarányosan a harmadik helyezett Balatonkenese (77,6), melyet a főváros követ (60,6). Budapest esetében a kiugró fajlagos mutató egyértelműen az országos szerepköréből adódik. Az eredmények azt mutatják, hogy a legnagyobb sűrűségű Kárpát-medencei tehetségtér a fővárosban és környékén alakult ki. Pannonhalma (49,7) és Esztergom (17,8) ugyancsak kiemelkedik. Mindkét település évezredes katolikus egyházi központ, valamint fontos közép- és felsőoktatási központ is. Jelenlegi és hajdani egyetemi városaink közel azonos gyakoriságúak (Kolozsvár 33,3, Selmecbánya 32,9, Debrecen 22,8, Szeged, 20,5, Marosvásárhely 20,0), meglepő módon jóval alacsonyabb gyakoriság jellemzi viszont Pécs (7,7) és Miskolcot (4,5). Az alig több mint tízezer fős Balatonfüred azonban kellemes klímájának és nyugodt környezetének köszönhetően kedvelt lakóhely, amit az átlagon felüli halálozási arány (23,2) is mutat. Itt hunyt el Lóczy Lajos, Passuth László és Réthei Prikkel Marián is (8. ábra).

8. ábra

**A vizsgált talentumok százezer főre számított halálozása
(a legalább 2 fő halálozási helyeként szolgáló települések alapján)**
Number of deaths per 100,000 inhabitants
(based on settlements serving at least two deaths)

Átlagosan megélt élettartam

A halálozás összefoglaló jelzőszáma az ún. születéskor várható átlagos élettartam (...), amely a meghaltak adatainak összegzésével alakul ki, tehát a múltbeli folyamatokra épít (L. Rédei 2001). E jelzőszámot az elhunytak betöltött életévei alapján számolják ki.

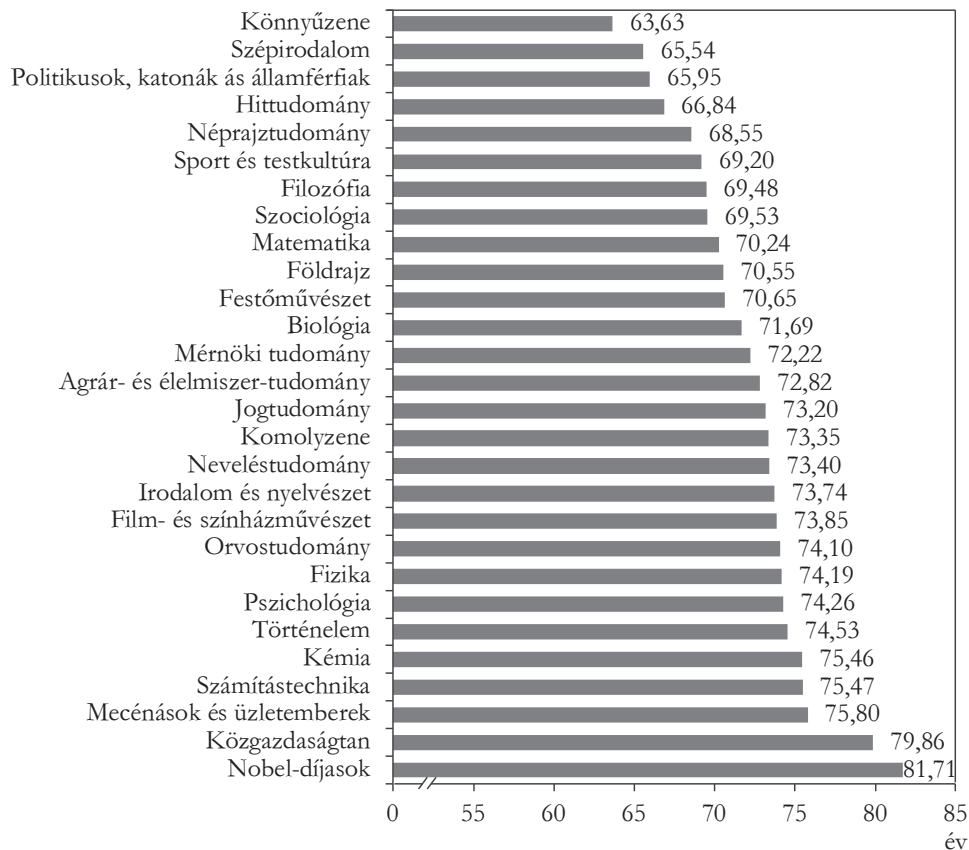
A talentumföldrajzi elemzés során elsősorban arra a kérdésre kerestem a választ, hogy van-e szignifikáns különbség az egyes tudományágak képviselői által megélt életévekben. A vizsgált sokaságra számított mutató korlátozottan hasonlítható össze KSH által számított születéskor várható átlagos élettartammal, hiszen utóbbi mindig az aktuális évre számított, az általam vizsgált sokaság viszont több száz évhez kötődik. Az egyes tudományágaknál közel azonos arányban található a többségben 19. és 20. században élt talentumok. A magasán felülreprezentált időszakok esetében a „tisztított értékkel” is kiszámítottam a mutatót. Az objektív összevethetőség érdekében indokolt lett volna, hogy bizonyos időszakokat külön-külön is összehasonlítsak, ez azonban számos tudományág esetében – a rendkívül alacsony esetszám miatt – akadályba ütközött. A nők férfiakénál magasabb születéskor várható élettartamának sokaságbeli vizsgálatát szintén a rendkívül alacsony esetszám miatt vettem el. Az ismertett módszertani problémák ellenére az egyes tudományágak eredményei egymással érdemben összevethetőek, és jelentősek a különbségek közöttük.

nyabb volt a jelenleginél.²³ A terület jellegéből várható lenne a harci cselekmények során fiatalon elhunytak jelentős száma, ezt azonban a kutatás nem igazolta. Három társadalomtudomány képviselői – a hittudósok (66,84 év), a filozófusok (69,48 év) és a szociológusok (69,53 év) – ugyancsak rövid ideig éltek. Róluk megállapíthatjuk, hogy a „zaklatottnak” tekinthető tudományágakban életük során nagy ellenállásba is ütközhettek. A néprajztudomány nem számít zaklatottnak, ennek ellenére mégis viszonylag fiatalon (68,55 év) hunytak el néprajztudósaink az Egyesült Államokban. Meglepően alacsony az élsportolók élettartama (69,2 év). Esetükben is számos tényezőt említhetünk, amely hozzájárult korai halálhoz (például az élsport utáni céltalan élet, az elváltak és a balesetben elhunytak magas száma).

9. ábra

A vizsgált talentumok átlagos élettartama tudományágak szerint
Average lifespan for each discipline (based on the author's calculation)

²³ A történelmi Magyarország területére vonatkozóan kisebb időbeli hézagokkal 1851-től, folyamatosan pedig 1865-től van csak hivatalos népmozgalmi statisztika (Faragó 2011).

A leghosszabban a mecénások és üzletemberek (75,8 év), az informatikusok (75,47 év) és a kémikusok éltek (75,46 év). A mecénások és üzletemberek átlag feletti élettartamához nyilvánvalóan hozzájárultak az említett szocioökonómiai körülmények is, az anyagi biztonság, az aktuális korban elérhető legmagasabb szintű orvosi ellátás stb. Az informatikusok többsége matematikai végzettséggel rendelkezik, ezért mindenképp meglepő az, hogy több mint öt év különbség figyelhető meg a két tudományág között. Ha pedig külön vesszük a több tudományág képviselőit is tartalmazó Nobel-díjasokat, akkor az átlagos élettartam esetükben a legmagasabb (81,71 év). Önpusztító életmódot tudósaink egyike sem folytatott, egyedül Gábor Dénesről jegyezték fel, hogy erős dohányos volt (9. ábra).

A nemek aránya

„A nő korán fejlődik, de teljes férfiúi érettségre sohasem jut; könnyebben felfog és tanul, de teremtő géniusz híjával az emberiség irányadó szellemei közé nem emelkedik. Ő mindig csak szenvedő, sohasem a bebató elemet képviseli, s innen, míg a dilettantizmus legkedvesebb kontingensét szolgáltatja, soha a művészetet és a tudományt lényegesen előre nem vitte. E cáfolhatatlan tényt nem tulajdoníthatjuk ellenkező irányú nevelésnek. Azon férfiaknak legnagyobb része, kiket a géniusz megszállt, szintén a legellenkezőbb irányú utakról törtek hivatásuk felé – és győztek, mert a szellem erősebb minden földi akadálynál.” A Madách Imre akadémiai székfoglalójából származó előbbi idézet,²⁴ ami mai szemmel nézve igencsak meglepő, és tisztán rávilágít a tudomány és a női nem korabeli kapcsolatára.²⁵ Ennek a szemléletnek a továbbélésével magyarázható, hogy a múlt század első feléig csak elvétve találunk sikeres nőket a tudomány területén.

A nők tudományos életbe történő belépésében fontos mérföldkő volt az 1895-ös esztendő, amikor is, ha korlátozottan, de néhány tudományág megnyílt a nők előtt és felsőfokú tanulmányokba kezdhettek²⁶ (Ausztriában erre két évvel később nyílt csak lehetőség). Az objektivitás kedvéért megemlítendő, hogy mindössze 3 kar nyílt meg a nők előtt, és a közoktatási miniszter engedélye szükségeltett a felvételhez, illetve 1905 után a nők csak jeles érettséggel jelentkezhetek, míg a férfiak esetében az érettségi megléte is elegendő volt a sikeres felvételhez (Séllei 2015).

Az első világháború kedvező változást hozott a nők számára, ugyanis a férfiak közül sokan a fronton szolgáltak, így a megüresedett helyeket nőkkel próbálták feltölteni. A nők felsőoktatásban 1918-ban egyenjogúsították a nőket, amikor is a 206626/1918. számú rendelet hatályon kívül helyezte minden, a nők felsőoktatásban történő részvételét korlátozó rendelkezést, így a hittudományi karok kivételével minden egyetem és főiskola kapuja megnyílt a nők előtt. A Tanácsköztársaság buká-

²⁴ Madách Imre (1864): A nőről, különösen esztétikai szempontból. <https://docplayer.hu/134030-Madach-imre-a-norol-kulonosen-esztetikai-szemponthol-szekfoglalo-ertekezes-az-akademian.html>

²⁵ A témával kapcsolatban lásd bővebben Ürmösné Simon (2015, 2017).

²⁶ 1895. november 18. „A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek 1895. évi 65.719. sz., a budapesti és kolozsvári egyetem tanácsához intézett leirata a nőknek a bölcsészeti, orvosi és gyógyszerészeti pályára léphetése tárgyában”.

sát követően ezt a rendeletet formálisan ugyan nem vonták vissza, azonban a korábbi jogszabályok korlátozásai újból életbe léptek. A későbbiekben (1926, 1927) valamelyest enyhítettek a nőket sújtó felsőoktatási korlátozásokon, azonban érdemi változást csak 1946 hozott. A női hallgatók aránya az 1922/23-as tanévbeli 8,3%-ról (1928 fő) az 1938/39-es tanévre 13,4%-ra (1771 fő) növekedett, amivel megközelítettük a csehszlovák, a holland, a német és a svájci arányokat. Az 1946. évi XXII. törvény újra lehetővé tette a nők számára azt, hogy valamennyi felsőoktatási intézménybe jelentkezessenek, a férfiakkal azonos feltételek mellett (továbbra is a hittudományi felsőoktatás kivételével, Ladányi 1996). Ugyancsak mérföldkőnek tekinthető az 1950-es esztendő, amikor Andics Erzsébet (1902–1986) történész – első nőként – a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja lett. Ettől kezdve, ha lassan is, de növekedni kezdett a nők aránya a felsőoktatásban és a tudományos életben egyaránt (Pető 2018).

Az elmúlt évek trendjéről megállapíthatjuk, hogy a tudomány egyre jobban elnőiesedik, dinamikusan növekszik például a PhD-fokozatot szerző nők aránya és tudományos szerepük is. Vannak azonban továbbra is olyan területek, ahol arányuk rendkívül alacsony (például a DSc/MTA doktori címmel és az MTA tagsággal rendelkezők között, Pető 2018).

Kétségtelen, hogy a magyar tudomány nagy utat tett meg Madách akadémiai székfoglalójától Hugonnai Vilmáig, akit első magyar nőként 1897-ben avattak orvosdoktorrá, s nyilvánvaló az is, hogy a tudomány művelőinek számos lemaradásuk van még e területen.

A következőkben azt vizsgáljuk, hogy az egyes tudományágakban mekkora a nők aránya. Arányuk a pszichológusok között (22%) a legmagasabb, és a nők e területen már évtizedekkel ezelőtt is sikeresen helytálltak. A sport területén arányuk ugyancsak jóval átlag feletti (15%), ami főként az 1945 után emelkedett jelentős mértékben. Az alacsony esetszám miatt a neveléstudomány területén szintén viszonylag magas (7,4%) arányuk mögött azonban mindössze két nő áll. Az írók és költők (5,8%) a pszichológusokhoz hasonlóan már évtizedek óta sikeresen művelik a tudományágukat;²⁷ a történészek esetében regisztrált 6,25%-os arány viszont főként a női egyenjogúság 1945 utáni térhódításával magyarázható.

A közgazdászok, a matematikusok, a mecénások és üzletemberek, illetve a politikusok, katonák és államférfiak között a vizsgált sokaságban egyetlen nőt sem találunk. A fizika, a jogtudomány, a kémia és a mérnöki tudomány területén is 2% alatti a nők aránya. Megállapíthatjuk, hogy ha csekély mértékben is, de elsősorban a társadalomtudományi területeken legmagasabb a nők aránya.

²⁷ Czeizel Endre (2000) genetikus vizsgálta a költőgénuszokat, akik kapcsán megállapította, hogy a férfiak szinte kizárólagos jelenléte a nők korábbi társadalmi hátrányával lehet összefüggésben, mivel a költőnők aránya a 20. században jelentősen növekedett.

Átlagos gyermekszám

Charles de Gaulle francia államférfi a gyermekek születésével kapcsolatban a következőket mondta: „*Egy nép önmagába vetett hitét leginkább a gyermekszülések száma jelzi*” (idézi Neumann 2011). A következőkben azt mutatom be, hogy az általam vizsgált tehetségek mennyire járultak hozzá az ország népességének gyarapodásához. Az elemzett tudományágak képviselői többségének alacsony a reprodukciós mutatója. A hazai szakirodalomban ennek a következő néhány magyarázó tényezőjével találkoztam:

- A kutatásban szereplők túlnyomó többsége a munkáját hivatásként végezte, megfeszített munkatempóban alkotott, s nem ritkán jelentős nyomás, eredménykényszer nehezedett rájuk, ami nyilvánvalóan kevesebb időt hagyott a családi életre, kitolta a családalapítás idejét, ezáltal a gyermekszámra is negatív hatással volt.
- A kutatói életforma megköveteli az átlag feletti mobilitási hajlandóságot. Egy-egy kutató esetében nem ritka az olykor hat-nyolc helyszínes életpálya sem, ami ugyancsak nem támogatja a nyugodt és kiegyensúlyozott családi életet (lásd az egyes tudományágak esetében végzett életútelemezéseket). Különösen akkor, ha a költözés nem önkéntes, hanem kényszerítő körülmények teszik szükségessé, ami még nehezebbé teszi a családalapítást vagy a családbővítést.²⁸
- A hivatásszerűen végzett kutatómunka nagy szellemi megterhelést, és hosszú, a családtól távol töltött időt igényel (konferenciákon való részvétel, külföldi ösztöndíjak miatti távollét, publikálásra fordított idő, hosszas laboratóriumi kutatások stb.). Az erős kutatói identitással rendelkezőknek ezért sok esetben mérlegelniük kell a család és a tudományos élet között, és a mérleg nyelve rendszerint nem a család oldalára billen.
- A vizsgált sokaság többsége felsőfokú végzettséggel és tudományos fokozattal is rendelkezik, ami a férfiak és a nők esetében egyaránt megnehezíti azt, hogy fiatalon gyermeket vállaljanak. Statisztikailag bizonyított a gyermekvállalási kedv és az iskolai végzettség közötti erős (negatív) kapcsolat (Spéder 2014). Ez nemcsak a jelen, hanem a múlt talentumaira is jellemző. A nők esetében sajnos a tudományos karrier és a gyermekvállalás rendkívül nehezen összeegyeztethető (lásd: a nők aránya az egyes tudományágakban). Az elemzett tehetségek között a jelentős tudományos eredményeket elérő nők között nincs egyetlen kiugró gyermekszámmal rendelkező sem, többségük gyermektelen vagy egygyermekes.
- Míg a századforduló környékén a nők rendszerint a 20-as éveik elején kötöttek házasságot (sőt még az 1960–1970-es években is ez volt a gyakoribb), ad-

²⁸ Mint azt több tudományág esetében is említettünk, a kutatói vándorlás egyik oka a két világháború közötti Magyarországon a kutatói állástalanság volt. A trianoni békeszerződés utáni években a hazai felsőoktatási intézmények és a kutatóintézeti hálózat nem tudták felszívni az egyre jelentősebbé váló friss, kutatói életpályára vágyó diplomást, melyhez hozzájárult a határon túlról az anyaországba menekült egyetemi oktatók nagy száma is.

dig ez napjainkra a 30-as éveikre tolódott, így nyilvánvalóan az első gyermekük is később jön csak világra (Faragó 2011). Egy ígéretesnek induló kutatói pályán a legtöbb esetben hátrányként jelentkezik a korai gyermekvállalás, ezért a gyermekvállalási életkor rendszerint kitolódik, s később érkezik csak meg az első gyermek. Az életkor növekedésével azonban a biológiai tényezők (fogamzóképeség csökkenése) egyre inkább korlátozzák a későbbi gyermekvállalási terveket (Kapitány 2010). Napjaink említett társadalmi problémája a tudomány területén tevékenykedő nők körében már 50–100 esztendővel ezelőtt is jelentkezett. Hazánkban a házasságkötések idejének kitolódása az 1970-es évek közepén indult meg, a házasságkötés ideje viszont szoros összefüggést mutat az első gyermek megszületésének idejével. (Ez különösen az évtizedekkel ezelőtti adatsorokon jelentkezik, amikor a megszületett gyermekek túlnyomó többsége még családba született. 1989-ben is még az anyák mindössze 12,4%-a nem volt házas családi állapotú gyermeke megszületésekor, és arányuk napjainkra sajnos közel 50%-ra emelkedett [Kapitány 2005].)

- A gyermekvállalási kedvet ugyancsak befolyásolja az anyagi bizonytalanság. Minél magasabb iskolai végzettséggel rendelkezik valaki, annál inkább meghatározza a megszületendő gyermekek számát a család anyagi háttere. A kutatói hivatás sem napjainkban, sem a múltban nem tartozott az anyagilag jól megbecsültek közé. Különösen a kutatói pálya kezdete „döcögős”, amikor a családalapítás és a gyermekvállalás a legfontosabb kérdések között szerepel.
- A sokaságban igen magas volt a különféle sérelmet elszenvedők aránya. Az elemzett tehetségek között jóval magasabb volt a sérelmet elszenvedők aránya, mint a teljes népességben. A bizonytalan légkör és a nyugodt alkotói környezet hiánya szintén a negatív tényezők közé sorolható.
- Az átlagos gyermekszámot nyilvánvalóan befolyásolja az is, hogy az egyes tudományágak képviselői mely századokban születtek nagyobb arányban, illetve az is, hogy melyiket művelték. Az alacsony vagy magas gyermekszám és az egyes tudományágak között nehezen mutatható ki összefüggés (például magas gyermekszám: jogtudomány, matematika, szociológia, orvostudomány; alacsony gyermekszám: filozófia, néprajztudomány), a születéseket befolyásoló tényezők a legtöbb tudományág esetében azonban nagyon hasonlóak egymáshoz.

Legalacsonyabb a gyermekszám a filozófia (1,05), a néprajztudomány (1,32) és a fizika (1,48) esetében. A filozófia és a fizika esetében egyértelműen kimutathatók a gyermekvállalást negatívan befolyásoló tényezők (például a sérelmet szenvedett és az országot elhagyni kényszerültek magas aránya), viszont a néprajztudomány esetében nincsenek a gyermekvállalást különösen negatívan befolyásoló tényezők. A legnagyobb reprodukciós mutatóval a mecénás és üzletember (2,9), az orvostudomány, (2,68), az agrár- és élelmiszer-tudomány (2,49), a szociológia (2,38) és a jogtudomány (2,3) képviselői körében találkozhatunk. A mecénások és üzletemberek esetében az

anyagilag biztos háttér bizonyára közrejátszott abban, hogy gyermekvállalási arányuk átlag feletti. Az orvosok és jogászok esetében is a jelentős a szakmai hagyományok (praxisok) átörökítése viszonylag biztos anyagi hátteret jelentett a fiatal házások számára. A szociológusok esetében viszont nem jellemző az ilyen jellegű családi háttér, bár nagy részük átlag feletti jövedelemmel rendelkező, többségben értelmiségi/tisztviselői családból származott. Mindhárom terület esetében jóval átlag feletti a sérelmet szenvedettek aránya. Mindezek alapján feltételezhetjük, hogy az anyagi biztonság szerepe átlag feletti a gyermekvállalás szempontjából.

Elszenvedett sérelem

A kutatás kezdetén nem terveztem foglalkozni a különféle sérelmekkel, azonban az életrajzok arra hívták fel a figyelmet, hogy a vizsgált sokaságban jelentős az életük során valamilyen jogsérelmet (munkahelyről történő elbocsátást, alacsonyabb beosztásba történő helyezést, börtönbüntetést, kitelepítést, kényszermunkát, halálbüntetést, illetve származás vagy vallás alapján történő mindennemű megkülönböztetést) elszenvedők száma, és ebben az egyes tudományágak képviselői között jelentősek a különbségek.

A különféle sérelmek elszenvedésének a következő 5 nagyobb korszakát különítettem el:

1. Az 1848/49-es szabadságharcot követően a szabadságharcban részt vevők közül sokan börtönbe kerültek vagy kivégezték őket, illetve sokan – a császári önkénytől tartván – külföldön kerestek menedéket (például Czetz János, Türr István, Asbóth Sándor).
2. A korábban „dicsőséges 133 napnak” nevezett Tanácsköztársaság idején számos tudóst, művészt, író, költőt, hittudóst stb. bocsátottak el állásából, a 20 főnél többet foglalkoztató üzemeket pedig államosították. Az új rendszer vezetői a saját híveiket igyekeztek kulcspozícióba juttatni, nemcsak az államigazgatás, hanem a tudományok és a művészetek területén is (Weiss Manfréd, Frommer Rudolf, Klebelsberg Kunó).
3. A trianoni sokk után a Horthy-rendszer azonnal hozzálátott a közélet „megtisztításához” a Tanácsköztársaság idején szerepet vállalóktól és azoktól az együttműködőktől, akik tevékenyen részt vettek a proletárdiktatúra mindennapjaiban. E folyamatban ugyancsak számos tudós, művész és egyéb közéleti személyiség esett áldozatul, de sokan voltak olyan értelmiségiek is, akik ekkor időlegesen vagy véglegesen, de elhagyták Magyarországot (például Moesz Gusztáv, Lukács György, Balázs Béla, Déry Tibor, Illyés Gyula, Hevesy György).
4. Az első világháborút követően bevezetett numerus clausus (1920–1928), majd a zsidókat korlátozó törvények (1938, 1939, 1941) jelentősen megnehezítették a zsidó származású magyarok továbbtanulását és érvényesülését, sőt a mindennapi életüket is. Az említett törvények következtében – csak a könyvekből

kiválasztott tehetségek közül is – több tucatnyian hagyták el az országot, egy biztonságosabb élet reményében. A nyilas uralom idején meghozott törvények a végső jogfosztottsághoz vezettek, sokan ekkor kerültek gettókba, koncentrációs táborokba vagy munkaszolgálatra. A könyvekből kiválasztott tehetségek több mint 9%-át érte zsidó származása miatt valamilyen sérelem, közülük 14-en életüket is veszítették (köztük Rejtő Jenő, Radnóti Miklós, Szerb Antal, Richter Gedeon, Bródy Imre).

5. A kommunizmus során volt, aki börtönbe került, volt olyan, akit „malenkij robotra” vittek vagy kitelepítettek, de sajnos olyan is akadt, akit kivégeztek. A szerencsésebbek „csak” az állásukat veszítették el. Az 1950-es évek elején és az 1956-ot követő megtorlásban ugyancsak számos, a könyvekből kiválasztott tehetség esett áldozatul. A tudósok és egyéb értelmiségiek ezerszámra hagyták el az országot. Az 1950-es évek kommunista rendszerében egy hat elemit végzett szövnőből (Ratkó Anna) egészségügyi miniszter lett; a híres sebész, a budapesti tudományegyetem volt rektora, Bakay Lajos (1880–1959) pedig juhászorként kereste kenyerét (Szállási 1998). Ebben az időszakban a könyvekből kiválasztott tehetségek közül 136-an szenvedtek el jelentősebb sérelmet.

Egy új politikai berendezkedés létrejöttkor – véleményem szerint – megfigyelhető, hogy elsősorban azokban a tudományágakban volt legnagyobb a „tisztogatás”, amelyek képviselői leginkább útjában álltak az új ideológia elterjesztésének, így elsősorban a filozófusok (52,9%), a mecénások és üzletemberek (50%), a szociológusok (40%) és a pszichológusok (37,5%). A legkevésbé az agrár- és élelmiszer-tudomány (7,1%), a mérnöki tudomány (7,3%) és a földrajztudomány (7,8%), illetve a sport képviselőit érte sérelem (7,3%). A könyvekből kiválasztott tehetségek közel 16%-át (419 fő) életpályája során érte valamilyen sérelem, közülük 59 főt ítéltek börtönbüntetésre, 18 fő pedig életével fizetett világnézete, származása vagy vallása miatt.

A könyvekből kiválasztott tehetségek esetében a sérelmet elszenvedők ismertett száma bizonyára alacsonyabb a tényleges számuknál, mivel az életrajzírók – szándékosan vagy szándék nélkül – nem minden esetben tüntették fel írásaikban, hogy valakit sérelem ért (például ideológiai okokból történő szakmai ellehetetlenítés, a ranglétrán történő lassúbb előrehaladás). A határon túli magyarok körében gyakorlatilag nincs olyan, akit magyarsága miatt az élete során ne ért volna valamilyen fokú sérelem. Ami a tehetségmegtartást, jeles személyiségeink elvándorlását illeti, az ismertett adatok rávilágítanak arra, hogy miért ilyen magas a Kárpát-medencét elhagyó tehetségek száma.

A 20. században nem csak a kutatásban vizsgált talentumok, hanem milliók életét nehezítették meg, s tették életpályájukat méltánytalanul röggössé.²⁹ A tudósok és egyéb híres emberek esetében pedig még nagyobb a sérelmet szenvedettek aránya a társadalom egészében mértnél. Véleményem szerint erre mutatott rá Illyés Gyula is a

²⁹ Jermy Tibor (2009): Saringer Gyula (1928–2009) *Magyar Tudomány* 170 (10) 1274. (<http://www.matud.iif.hu/09okt/19.htm>) gondolatának felhasználásával.

hatalom által zaklatott jeles emberek, a „veszélyes zsenik” kapcsán, akikre az éppen uralkodó hatalom mindig is különös gonddal „figyelt”.³⁰

Záró gondolatok

„Arra törekedtem (...), hogy erőmböz képezt enyhítsek azon a hatalmas hiányon, mely hazai nyelven írt könyveinkben mutatkozik, és hogy tanulóifjúságunknak legyen legalább egyetlen olyan könyve, amelyből az egész műveltség szövedékes szálaait legombolyíthatja, mégpedig anyanyelvén.” E sorokat Apáczai Csere János írta több mint három évszázaddal ezelőtt (Apáczai 1977: 82.). Természetesen napjainkban már számos olyan magyar nyelvű kiadvány létezik, amely a tanulóifjúság számára példaként szolgáló magyar embereket mutat be, ennek ellenére én is arra törekedtem, hogy bár a korábbiaktól eltérő szemszögből vizsgálva, de egy olyan kutatás eredményeit hozzam napvilágra, amelyből legombolyíthatók a magyar műveltség szála.

A kutatás során elemzett sokaság tagjai kivétel nélkül tehetségesek, de sokan bár tehetségesek voltak, mégsem lettek sikeresek, mert a közösség nem ismerte el/fel a tehetségüket. Barabási Albert László szavaival élve, „...a teljesítményünk rólunk szól, de a siker a többiekén múlik” (Barabási 2019). Tehát mindannyiunk érdekében közösségi szinten is el kell ismerni tehetséges honfitársainkat és segíteni kell boldogulásukat.

Kutatási eredményeim alapján megállapíthatom, hogy talán nincs a tudomány-nak, a művészetnek és a testkultúrának olyan területe, ahol az elmúlt évszázadok alatt a Kárpát-medencéből származó tehetségeink ne tudtak volna lépést tartani a világgal.

IRODALOM

- ALHENDI, O.–DÁVID, L. D.–FODOR, GY.–ADOL, G. F. C.–BALOGH, P. (2021): The impact of language and quality education on regional and economic development: a study of 99 countries *Regional Statistics* 11 (1): 42–57.
<https://doi.org/10.15196/RS110101>
- ALPEK, B. L.–TÉSITS, R.–HOVÁNYI, G. (2018): Spatial inequalities of disadvantage accumulation and their impact on employability in Hungary *Regional Statistics* 8 (1): 96–119. <https://doi.org/10.15196/RS080104>
- ALPEK, B. L.–TÉSITS, R. (2019): A foglalkoztathatóság térszerkezeti és települési dimenziói Magyarországon *Területi Statisztika* 59 (4): 381–399.
<https://doi.org/10.15196/TS590402>
- APÁCZAI, CS. J. (1977 [1655]): *Magyar Encyclopaedia, az az minden igaz és hasznos bölcsességnek szép rendbe foglalása és magyar nyelven világra bocsátása* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- BÁRCZI, G.–ORSZÁGH, L. (1959–1962): *A magyar nyelv értelmező szótára* Akadémiai Kiadó, Budapest.

³⁰ Illyés Gyula Latinovits Zoltánról nyilatkozott így halálakor: <https://vasarnap.hu/2019/09/09/latinovits-a-szinpadon-elt-igazan-88-eves- lenne/>

- BECK, M. (2001): A magyar Nobel-díjasok *Magyar Tudomány* 108 (12): 1444–1452.
- BEREZNAY, A. (2020): Trianon: self-defeating self-determination *Regional Statistics* 10 (1): 151–156. <https://doi.org/10.15196/RS100106>
- CZEIZEL, E. (2000): *A magyar költő géniuszok sorsa* Galenus Kiadó, Budapest.
- DEMETER, G. (2020): Estimating regional inequalities in the Carpathian Basin – Historical origins and recent outcomes (1880–2010) *Regional Statistics* 10 (1): 23–59. <https://doi.org/10.15196/RS100105>
- ELEKES, T.–SZILÁGYI, F. (2020): Administrative, spatial and demographic changes in Székelyland since the Treaty of Trianon to the present day *Regional Statistics* 10 (1): 120–132. <https://doi.org/10.15196/RS100107>
- GYÓRI, F. (2011a): *Tehetségföldrajz: Magyarországi vizsgálatok* Egyesület Közép-Európa Kutató-sára, Szeged–Pécs.
- GYÓRI, F. (2011b): A tehetségtérképektől a tehetségföldrajzig *Tér és Társadalom* 25 (4): 38–59. <https://doi.org/10.17649/TET.25.4.1874>
- HAJDÚ, Z. (2020): Structural and administrative implications of the Trianon Peace Treaty, 1920 *Regional Statistics* 10 (1): 3–22. <https://doi.org/10.15196/RS100103>
- HARGITAI, I. (2019): Világhírű magyar tudósok *Magyar Tudomány* 180 (5): 763–779. <https://doi.org/10.1556/2065.180.2019.5.14>
- KAPITÁNY, B. (2005): *Demográfiai fogalomtár* KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest.
- KAPITÁNY, B. (2010): A kései gyermekvállalás kockázatai *Korfa online* A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet kiadványa aktuális demográfiai kérdésekről 2010 (2): 1–10.
- KARÁCSONYI, D.–KINCSES, Á. (2020): Átrendeződés? Kárpátaljaiak Magyarországon, magyarok Kárpátalján, a 2017-ig terjedő adatok tükrében *Területi Statisztika* 60 (3): 309–351. <https://doi.org/10.15196/TS600302>
- KINCSES, Á. (2019): A Magyarországon élő külföldi kötődésű népesség területi jellegzetességei *Területi Statisztika* 59 (5): 463–497. <https://doi.org/10.15196/TS590502>
- KINCSES, Á.–TÓTH, G. (2019): A Magyarországon élő külföldi kötődésű népesség térbeli autokorreláltsága *Területi Statisztika* 59 (6): 579–606. <https://doi.org/10.15196/TS590601>
- KINCSES, Á.–TÓTH, G. (2020): A szomszédos országokban született népesség területi mintázata Magyarországon, 2011, 2017 *Területi Statisztika* 60 (2): 155–178. <https://doi.org/10.15196/TS600203>
- KÓKAI, S. (2020): How the Trianon Peace Treaty impeded social and spatial structure progress in the Bánság (1918–2010) *Regional Statistics* 10 (1): 133–150. <https://doi.org/10.15196/RS100108>
- KOLLEGA TARSOLY, I. (1996–2000): *Magyarország a XX. században* Babits Kiadó, Szekszárd.
- KÓTI, T. (2018): Spatial differences regarding the chance to leave supported public employment in Hungary’s rural periphery *Regional Statistics* 8 (2): 109–134. <https://doi.org/10.15196/RS080210>
- LADÁNYI, A. (1996): Két évforduló. A nők felsőfokú tanulmányainak száz éve. In: LADÁNYI, A. (szerk.): *Nők az egyetemeken. A nők felsőfokú tanulmányainak történeti alakulása Magyarországon* Tárki Adatbank Osztály, Budapest.
- L. RÉDEI, M. (2001): *Demográfia* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.

- MARX, GY. (1997): A marslakók legendája *Fizikai Szemle* 47 (3): 77–83.
- NAGY, P. T. (2017): A születési és a halálzási hely statisztikája – társadalom és humántudományi elit a 19–21. században *MTT Tudománytörténeti Kötetek* (2): 7–22.
- NEUMANN, O. (2011): Köszönjük, hogy megszülettünk! BEMBO Kft., Budapest.
- PÉNZES, J. (2020): The impact of the Trianon Peace Treaty on the border zones – an attempt to analyse the historic territorial development pattern and its changes in Hungary *Regional Statistics* 10 (1): 60–81. <https://doi.org/10.15196/RS100102>
- PÉTI, M.–NAGY, SZ.–SZABÓ, B. (2020): A Kárpát-medencei külhoni magyarság főbb helyi önkormányzati és településszerkezeti jellemzői *Területi Statisztika* 60 (3): 277–308. <https://doi.org/10.15196/TS600301>
- PETŐ, A. (2018): A nők a tudományban *Magyar Tudomány* 179 (4): 550–565. <https://doi.org/10.1556/2065.179.2018.4.9>
- PIRISI G.–TRÓCSÁNYI A. (2019): *Fejezetek a társadalomföldrajz világából* Publikon Kiadó, Pécs.
- SEBESTYÉNNÉ SZÉP, T.–TÓTH, G. (2019): A gazdasági és az energetikai erőterek elmozdulása a világon *Területi Statisztika* 59 (4): 353–380. <https://doi.org/10.15196/TS590401>
- SÉLLEI, N. (2015): Professzornők a Debreceni Egyetemen *Debreceni Szemle* 2015 (3): 260–277.
- SPÉDER, ZS. (2014): Gyermekszám(szenáriók) – Az új családmódel kontúrjai. In: SPÉDER, Zs. (szerk.): *A család vonzásában* pp. 105–128., KSH NKI, Budapest.
- SZABÓ, M. (2010): *Alapismeretek szenvedély-betegségekről, kábítószeréről* Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged.
- SZÁLLÁSI, Á. (1998): *Orvostörténeti mozaikok* PULMO-DENT Bt., Esztergom.
- SZILÁGYI, F.–ELEKES, T. (2020): Changes in administration, spatial structure, and demography in the Partium region since the Treaty of Trianon *Regional Statistics* 10 (1): 101–119. <https://doi.org/10.15196/RS100104>
- TOMKA, B. (2020): The economic consequences of World War I and the Treaty of Trianon for Hungary *Regional Statistics* 10 (1): 82–100. <https://doi.org/10.15196/RS100101>
- TÓTH, J.–GYÓRI, F. (2011): Tehetségföldrajz. In: KOCSIS, K.–SCHWEITZER, F. (szerk.): *Magyarország térképeiben* pp. 117–120., MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest.
- TÓTH, J.–TRÓCSÁNYI, A. (1997): *A magyarság kulturális földrajza* Pro Pannonia Kiadó, Pécs.
- ÜRMÖSNÉ SIMON, G. (2015): Érák, szubkulturák, szocializáció, férfi- kontra női agy a gendernyelvészet tükrében *Magyar Rendészet* 15 (2): 151–161.
- ÜRMÖSNÉ SIMON, G. (2017): A case study, based on a spontaneous discourse of Greek – Hungarian bilinguals, in respect of interjections, swear words and syntactical mistakes, as regards gender *Magyar Rendészet* 17 (4): 193–210.
- VARGA, SZ. (2016): *Szociális és pszichológiai tényezők szerepe a középiskolások dohányzásában és alkoholfogyasztásában* (doktori értekezés). Semmelweis Egyetem Mentális Egészségtudományok Doktori Iskola, Budapest.

INTERNETES FORRÁSOK

- BARABÁSI, A. L. (2019): *A teljesítmény nem elég a sikerhez*
https://hvg.hu/kkv.businessmagazin/20190402_A_teljesitmeny_nem_eleg_a_sikerhez (letöltve: 2020. január 31.)
- FARAGÓ, T. (2011): *Bevezetés a történeti demográfiába* Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest.
https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0010_2A_09_Farago_Tamas_Bevezetes_a_torteneti_demografiaba/ch04s04.html (letöltve: 2020. április 9.)
- KSH (2014): *A haláloki struktúra változása Magyarországon, 2000–2012*
<https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/halalokistruk.pdf>
(letöltve: 2020. április 10.)
- SZIRMAI, I. (2009): *Sántha Kálmán, az idegtudós* Laudáció a 2009-es Magyar Örökség díjhoz
http://www.magyarorokseg.hu/fajlok/2009/dec/SanthaKalman_laudacio.pdf
(letöltve: 2020. január 30.)